

KRIGSHISTORISK TIDSSKRIFT

UDGIVET AF DET MILITÆRE LÆSESELSKAB RENDSBORG

DET MILITÆRE LÆSESELSKAB RENDSBORG

Kastellet 60, 2100 København Ø

Bestyrelse:

Oberst John Erling Andersen (formand), major Niels Eyde Madsen,
major Palle Redder Madsen, major Jørgen Schilling-Hansen, premierløjtnant Ole Haaber,
premierløjtnant Per Brix Knudsen og cand. jur. Poul-Erik Faurholt.

Selskabet har siden sin stiftelse haft følgende æresmedlemmer:

Major P. B. Krieger Thomsen, oberst O. R. H. Jensen,
oberstløjtnant E. Wigelsen Bruun og major O. Rasmussen.

KRIGSHISTORISK TIDSSKRIFT

Kastellet 60, 2100 København Ø

Ansvarshavende redaktør: Major Palle Redder Madsen

I redaktionen: Major Peter Aage Henriksen og premierløjtnant Ole Haaber (kasserer)

Kontakt til redaktionen:

P. R. Madsen, tlf. 3526 1922. Email: pallereddermadsen@mail.dk

P. Aa. Henriksen, tlf. 3332 4247. Email: hx@webspeed.dk

O. Haaber, tlf. 3990 3830. Email: ole@haaber.eu

Krigshistorisk Tidsskrift udkommer 3 gange årligt.

Årsabonnement: 180.- kr. Enkelte numre: 60.- kr.

Abonnement og løssalg: Henvendelse til kassereren. Gironummer: 1551-229-9178

Det er Krigshistorisk Tidsskrifts formål at bidrage til en styrkelse af interessen for krigs- og militærhistorie i Danmark. Eftertryk med kildeangivelse er tilladt. Artikler med forfatterangivelse udtrykker forfatterens mening, som ikke nødvendigvis deles af redaktionen. Krigshistorisk Tidsskrift distribueres med støtte fra Kulturministeriet.

Forsidebilledet: Det Nationale Monument, i Kastellet København, for Danmarks Internationale indsats. Se omtale i KHT 3/2011, side 83.

INDHOLD

Mistænkelige opkøb af fast ejendom og marineagenter i Jylland.	
Tysk efterretningsaktivitet i Danmark op mod I. Verdenskrig	3
<i>Af brigadegeneral Michael H. Clemmesen</i>	
Korporalen og generalen II	
Præsident for General Motors og generalløjtnant i United States Army, William S. Knudsen, født i Danmark som Signius Poul Wilhelm Knudsen (1879-1948)	13
<i>Af major Jesper Gram-Andersen</i>	
Det Militære Læseselskab Rendsborg - før og nu	30
<i>Af major Ib Gottschalck</i>	
Du Plat i Kaukasus, en korrektion	42
Bog anmeldelse	44
Nekrolog "Ørnen"	47

Mistænkelige opkøb af fast ejendom og marine-agenter i Jylland

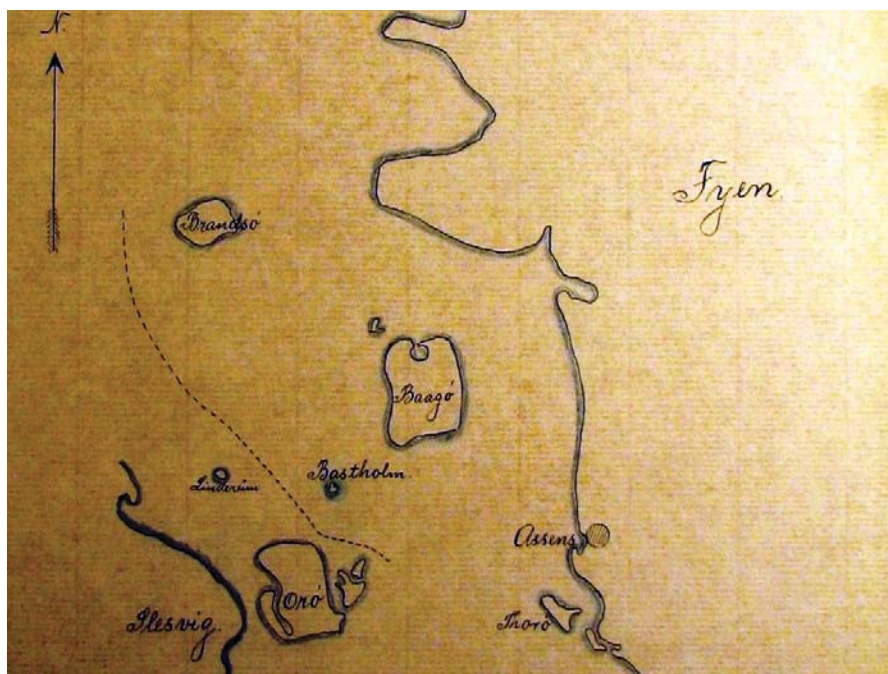
Tysk efterretningsaktivitet i Danmark op mod 1. Verdenskrig

Af brigadegeneral Michael H. Clemmesen

Denne artikel er så den tredje med resultater fra det bogprojekt om de danske farvande 1911-14, som blev afsluttet i maj med udgivelsen af ”*Det lille land før Den Store Krig*”. Den behandler først og fremmest den efterretningsvirksomhed, som den tyske flådes Admiralstab gennemførte i Danmark op til 1. Verdenskrig som forberedelse til søkrigen mod England. Derudover følges den mistanke, som den danske Generalstab havde, til at tyske køb af fast ejendom i Danmark havde militære motiver.

I februar 1910 havde Generalstaben undersøgt en sag, der var dukket op i pressen. Efter den skulle en tysk professor have opkøbt de tre småøer – Bastholmene – i Lillebælt for at bosætte sig her for ”*paa Stedet at ordne og katalogisere sit store Bibliotek*”. Staben havde kontaktet sin tillidsmand på stedet, der kunne bekræfte, at en ældre professor, Dr. Christian G. Hottinger fra Berlin, i april 1906 havde købt øerne af fyrpasseren på Baagø. Da Generalstaben logisk nok fandt den angivne anvendelse usandsynlig, havde den bedt tillidsmanden holde øje med, hvad der skete på øerne. Gennem Flådens Stab havde man i 1909 fået chefen for Fyr- og Vagervæsnets damper til at se nærmere på stedet. Alle meldte, at øerne lå øde og ubebyggede hen. Nu havde professoren imidlertid taget øerne i besiddelse. Han havde tidligere bedt om mulighed for at importere til øerne uden om toldvæsnets, men havde fået afslag. Nu var han imidlertid gået i land og havde bygget en lille træhytte på pæle med materialer fra Slesvig til en anden tysker, der nu angiveligt skulle bo i hytten for at opdyrke den pågældende ø. Han var blevet observeret med kort udbredt over hyttens gulv. Hottinger havde bedt om at få post direkte fra Tyskland. Borgmesteren i Assens var overbevist om, at øerne var købt med et militært formål, at det ikke kun, som Generalstaben skrev i april, var et ”*Udslag af en sindssyg Mands forvirrede Forestillinger*”. Generalstaben indstillede til ministeriet, at told- og politimyndighederne gav tyskerne ro, så man kunne finde ud af, hvad der var de tyske øbeboeres hensigt, men samtidig ikke gav tilladelse til direkte postforbindelse.

I slutningen af april meldte generalstabschefen, generalmajor Hansen, at han havde fået bestyrket sin formodning om at ejendoms købet havde militære motiver, uden at angive af hvad.

Generalstabens kortskitse med Bastholmene mellem Årø og Baagø. Man forstår mistanken om sømilitært motiv i betragtning af beliggenheden tæt ved Højsøflådes sejlroute ud igennem Lillebælt. (Rigsarkivet)

I slutningen af juli 1910 tog den nye regeringsleder og forsvarsminister, venstremanden Klaus Berntsen, sagen om spionage og lignende erhvervelse af dansk ejendom op over for Justitsministeriet. Man burde have bedre mulighed for i fredstid at opnå viden om foretagender, der ville kunne rumme en fare for den danske stat i krigstid. Af eksempler var der for det første Hottingers nævnte køb af Bastholmene, for det andet et Leipzig-firmas anlæg af en skærvefabrik netop på det sted, der oprindeligt var udpeget for Haarbøllebatteriet ved Grønsund (og endte med at komme til at betyde, at kystbatteriet måtte flyttes til det mindre egnede sted Borgsted, fordi skærvefabrikkens bygninger blokerede pjecernes skudfelt), og for det tredje havde et tysk firma indledt forhandling om køb af Beringgaard i umiddelbar nærhed af Avedøre-batteriet, en handel, der dog blev afværget ved Generalstabens indgriben. For det fjerde var et tysk firma gået i forhandling om køb af et stenareal på Sjællands Odde og anlæg af en havn på oddens nordkyst. Ganske vist skyldtes disse tegn på tysk foretagsomhed kun forretningsinteresser. Men det var dog ”utvivlsomt, at Erhvervelser

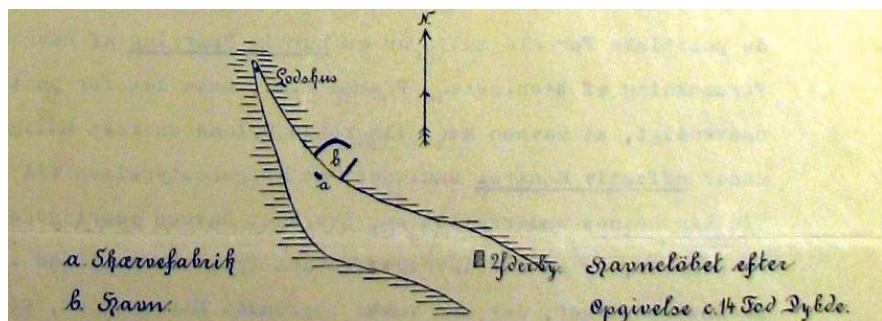
som de nævnte, foretagne i Fredstid, meget vel kan blive af militær Betydning under Krig". Selv om man for tiden ikke kunne hindre sådanne grunderhvervelser, fordi man ikke havde en lov om, at udlændinge kun kunne købe dansk jord med regeringens samtykke, var det hensigtsmæssigt, at man fik tidligst muligt kendskab, så man som ved Beringgaard kunne hindre eller begrænse virkningerne af salget. Krigsministeriet var under sine overvejelser nået til den erkendelse, at politimyndighederne ville være de bedst egnede til at erkende sådanne projekter, og hvis Justitsministeriet var enig, ville man bede om, at de lokale politifolk (*retsbetjente*) ved erkendelse af projekterne orienterede Generalstaben. Hvis man ikke kunne acceptere den direkte meldingsvirksomhed, ville man bede om, at betjentene orienterede Justitsministeriet, der så kunne meddele sagen til Krigsministeriet. Justitsministeriet meddelte i august, at man var klar til at udsende et fortroligt cirkulære, der pålagde retsbetjentene at give meddelelse om personer, "*der ved deres Færd give Anledning til at tro, at de virke i Spionøjemed, om Foretagender, der maa antages at kunne blive skadelige for Landet under Krig m.m.*". Meldingsvirksomheden ville gå via Justitsministeriet. Krigsministeriet orienterede Generalstaben om Justitsministeriets beslutning og bad samtidig om en redegørelse for hvilke oplysninger, man ønskede fra politiet.

Generalstaben svarede i november 1910. Man ønskede oplysning om personer af fremmed nationalitet, som tog fast ophold eller tit besøgte en politikreds, men hvis adfærd ikke passede med det opgivne eller almindeligt kendte. Meddelelsen skulle angive navn, livsstilling og seneste opholdssted, hjemsted, opholdets varighed og hensigten med opholdet. For det andet ønskede man meddelelse om handlinger af fremmede eller danskere, som kunne tænkes at gavne en fremmed magt eller kompromittere dansk neutralitet. Herunder tænkes ikke mindst på undersøgelse eller fotografering af fæstningsværker, jernbanebroer, dæmninger eller lignende, fotografering af steder egnede som navigationshjælp samt udlægning af sejlmærker eller bøger. Endelig ønskede man oplysning om ethvert forsøg på fra fremmedes side direkte eller indirekte at erhverve rådighed over dansk territorium, idet der med rådighed skulle forstås ejendomsret, brugsret, servitutpålæg eller lignende. Enhver stats eller kommunal myndighed, der fik kendskab til sagen, skulle straks rapportere. Om muligt skulle handlen bremses. Stabens ønsker blev videresendt til Justitsministeriet i januar 1911, redigeret og udvidet. Det første punkt omfattede handlinger af danskere og udlændinge, der kunne skade dansk forsvar eller kompromittere neutraliteten. Andet punkt omhandlede udlændinges forsøg på at købe dansk ejendom. Et tredje punkt omhandlede beskæftigelse af udlændinge i stillinger, hvor deres virksomhed kunne give anledning til fare "*under særlige Forhold*". Det fjerde punkt omhandlede fremmedes mistænkelige

opførsel inden for politikredsen. I december 1910 havde Generalstaben rykket for en afklaring. En fotograf, der angav at komme fra København, havde i eftersommeren fotograferet prospekter i Assens, herunder kirketårnet, der var navigationsmærke for sejlads i Lillebælt på højde med Bastholmene. Da man søgte at finde ham, fik man at vide, at intet Københavnsk firma ville sende folk til provinsen for at tage fotografier til prospektkort. På grund af den manglende instruks til det lokale politi havde det taget al for lang tid for meldingen at nå Generalstaben.¹

Som krigsminister Berntsen havde skrevet, var der kun et af de tyske ”grund-erhvervsprojekter”, der var fanget i tide. I midten af juli 1911 bekræftede Generalstaben, at et Kiel-firma i slutningen af juni 1910 havde erhvervet brugsretten til stenlejerne på Sjællands Odde i 20 år. For at undersøge mulighederne på stedet havde den nye efterretningssektionschef, kaptajn Erik With, derefter besøgt Odden og noteret sig, at firmaet på østsiden af halvøen havde anlagt en skærvefabrik og en mindre havn med et bassin på ca. 80 gange 80 meter mellem to moler. Dybden var godt fire meter. I havnen lå ved besøget fem store flodpramme fra Hamborg og en slæbebåd. Molerne var i løbet af vinteren tre gange blevet ødelagt under storm, men var hver gang blevet retableret i en mere robust form. With konstaterede, at stedet kunne anvendes som torpedobådshavn, og at en mindre hærstyrke støttet af en flåde let kunne etablere et stærkt forsvar på tværs af halvøen. Generalstaben havde en begrundet mistanke om, at der bag erhvervelsen lå tyske maritime interesser. Man burde snarest sætte stedet under stadig observation og forberede blokering af havnen ved sænkning af stenlastede pramme eller tilsvarende.

Skitsen af den mulige tyske torpedobådshavn på Sjællands Odde fra Erik Withs besøg i juli 1911. (Rigsarkivet)

Ved et rent tilfælde fik Efterretningstjenesten et gennembrud midt under Marokko-krisen i efteråret 1911. En Max Samberg på Fanø var afgået ved

døden, og postvæsnet i Nordby havde afleveret et brev til ham til den lokale skifteret. Samberg var tyskfødt, havde boet i den store "Villa Vineta" ved øens Vesterhavsbad og havde ernæret sig som fiskehandler i Esbjerg. Brevet var dateret 26. september 1911, dvs. under krisens kulminationsperiode, og var fra kaptajnløjtnant Jacobi i den tyske marines admiralstab, der åbenbart ikke vidste, at adressaten var død.

By-, Herreds- og Birkekontoret i Esbjerg fandt korrekt, at "*Brevet formentlig vil være af Interesse for det danske Forsvarsvæsen*" og havde derfor 9. oktober sendt det til Krigsministeriet. Jacobi skrev, at han var bange for, at hans foregående brev fra 16. august ikke var nået frem, da han intet havde hørt fra Samberg. Da han selv skulle skifte til ny stilling, bad han om, at en kvittering blev sendt til afløseren, kaptajnløjtnant von Tryszka. Jacobi håbede i brevet slutning, at den forbindelse, der året før var blevet etableret, kunne udbygges i den tyske marines interesse.

Efter omtalen i Fanø Ugeblad 20. maj 1911 ved Sambergs død to dage tidligere var fiskehandleren født i Leipzig og havde boet ca. ti år på øen. Han var 52 år, da han døde efter "*lang Tids haabløs Sygdom*". Dvs. at tyskerne havde rekrutteret en kræft- eller tuberkulosesyg mand. Han efterlod sig kone og fem små og et ældre barn. Han havde tidligere været meget velhavende, men havde i de senere år "*meget at kæmpe med af forskellig Art*". Dvs., at han kan have haft økonomiske motiver til at lade sig rekruttere.

Den tyske efterretningsofficer var Paul Jacobi, der som orlogskaptajn og torpedobådshalvflotillechef omkom i Nordsøen i december 12. februar 1915, da hans nye båd V 25 ramte en mine. Han havde under sin toårige tjeneste i Admiralstaben fra 1909 været "*betroet ansvarsfulde særopgaver*". Hans stabstjeneste sluttede i oktober 1911, måneden efter brevet til den døde Samberg, da han fik kommandoen over 8. Torpedobådshalvflotille.

Den tyske efterretningsofficer, Paul Jacobi, der rekrutterede Max Samberg. (Marine-Rundschau 8/1937)

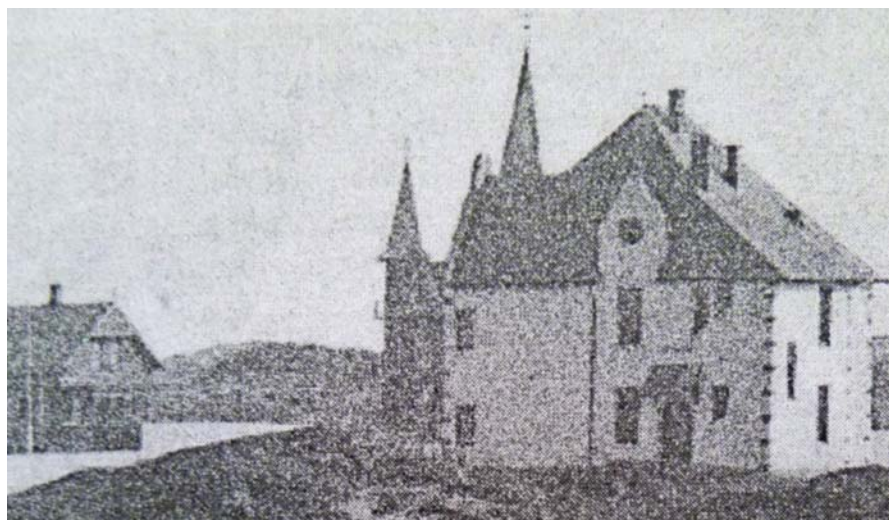
12. oktober eftersendte lokalforvaltningskontoret i Esbjerg Jacobis tidligere brev fra 16. august, der var endt i Sambergs sager, før skifteretten var nedsat. Her beklagede tyskeren, at han ikke selv havde mulighed for at komme til Fanø. Fiskehandleren kunne sende meldinger til adresser i Berlin, København eller Bruxelles som handelstelegrammer, hvor han efter adressen anvendte tysk, dansk eller fransk. Jacobi ville være taknemmelig, hvis danskeren ville hjælpe med forberedelserne til en eventuel krig, og han bad om en underskrift på den vedlagte kontrakt, hvor Samberg forpligtede sig til at hjælpe i en krigs- eller spændingsperiode, hvor Tysklands modstander var en anden magt end Danmark.

Det var dette første brev fra Jacobi til den døde Samberg, der må betragtes som et gennembrud for dansk kontraetterretningsvirksomhed. Fiskehandleren havde to opgaver. For det første skulle han rapportere om krigsskibe i Esbjerg Havn eller på reden. For det andet skulle han være parat til at indkvartere en agent udsendt af Admiralstaben. Samberg ville få sine udgifter refunderet og en månedlig sum på 500 Mark, fra det øjeblik han rapporterede. Han forpligtede sig til at holde sagen hemmelig og beskytte den udleverede kode. Den skulle ligge i en kuvert med en påtegning, der sikrede, at den ved Sambergs død blev sendt til Berlin. Koden gav mulighed for at melde ankomst til og afgang fra Esbjerg af antallet af engelske slagskibe, større krydsere, mindre krydsere, torpedobåde, undervandsbåde, troppetransportskibe og kuldampere samt land-sætningen af engelske tropper eller ankomsten af danske tropper. Det kan efter dette fund ikke undre, at både flåden og den kommanderende general i Jylland havde fokus på muligheden af en neutralitetskrænkelser i Esbjerg.

20. oktober 1911 anmodede Forsvarsministeren – efter anmodning fra Generalstaben dagen før – Generaldirektoratet om at stoppe alle breve til Sambergs returpostadresse, ”S.W.11. Königgrätzerstrasse 70” i Berlin, så man hurtigt kunne kontrollere indholdet før videresendelse og derved kortlægge Admiralstabens efterretningsnet i Danmark. Det skulle ske på en sådan måde, at det ikke kunne erkendes. Man kunne derigennem ”*faa yderligere Oplysninger, der i en højspændt udenrigspolitisk Periode kan bidrage til Skønnet over den Krigsfare, som den øjeblikkelige Situation rummer*”. I sin skrivelse til ministeriet fra 19. oktober havde staben understreget, at ankomsten af professionelle tyske efterretningsfolk hos de danske agenter ville give et ”*værdifuldt Fingerpeg*” om Tysklands syn på krigsrisikoen. Berntsen meddelte til postchefen, at Generalstaben ville tage direkte kontakt angående det praktiske arrangement af samarbejdet.²

At den tyske marine fortsatte arbejdet med at forberede sin efterretningsdækning af Danmark fremgår af et dokument, som Generalstaben fik fat i eftersommeren 1918, og som 7. september det år blev sendt til Udenrigsministeriet i oversat version. På grund af den ødelæggelse af efterretningsarkivalier, der fandt sted i april 1940, er det ikke muligt at rekonstruere, hvornår og

De agenter, som den tyske marine ville sende til Danmark i krise og krig, skulle ikke just bo ydmygt. Her Sambergs "Villa Vineta" ved Fanøbadet, som man havde udset som bolig for Esbjergagenten. (Sognearkiverne på Fanø. Nordby Arkivet)

hvordan man fik fat i instruksen for "Efterretningsmand 271" i Skagen. Det er uklart, om det som ved Fanøagenten var et tilfældigt held, eller om det var et resultat af det samarbejde med Postvæsnet, der var indledt syv år tidligere. I modsætning til 1911-dokumentet var dette bestemt for en udsendt tysk agent – en af dem som Samberg ved aftale skulle forpligtes til at indkvartere i sin villa på Fanø. Instruksens omfattede en generel del trykt i 1914 og en specifik instruktion for agentens virksomhed i Skagen.

Den generelle del var reelt et lille reglement, der fastlagde krigsefterretningsvæsnets formål og omfang, listede efterretningsmidler, prioriterede efterretninger "Umiddelbart inden Mobiliseringen" – dvs. at agenten om muligt skulle udsendes før krigsudbrud – og "Under Krig". Det behandlede, hvorledes efterretninger blev videresendt, og hvorledes man kunne kommunikere direkte med den tyske flåde, hvordan tjenesten skulle forberedes, og den rådige udrustning anvendes. Det behandlede hemmeligholdelse, pengeanvendelse, lønning, udkast til generel kode og et skema for efterretningsmandens protokol over aktiviteter. Instruksens understregede, at efterretningsmanden skulle søge oplysninger i åbne kilder, men det var kun hans forstand og handlekraft, der satte grænser for, hvilke andre muligheder han anvendte for at løse opgaven på udsendelsesstedet. I havne skulle han tage kontakt med skibsbesætninger og

lodser. ”Fiskerbaade og Jagter under neutralt Flag kunne eventuelt yde værdifulde Tjenester i Efterretningsøjemed”. Agenten skulle selv tilpasse den eksempelvisse kode, så den passede til hans behov. Listen over de emner, der skulle dækkes før og under krig, var bred og detaljeret. Der var fastlagt flag-signaler, der kunne anvendes over for tyske flåde fartøjer, hvis agenten ønskede at komme om bord og rapportere. Agenten skulle allerede i fredstid sætte sig ind i de lokale forhold, så han var forberedt til sin virksomhed. Omkostninger ville blive dækket af Admiralstaben. Agenten var forsynet med dækadresser for meldinger sendt med både brev og telegram. Den eksempelvisse kode var knyttet til behovet for at rapportere maritime forhold, såsom ”... *Linieskibe ligger sejlklar paa Rheden*”, dvs. at den var af samme karakter som Sambergs kode.

I den specielle instruks for agenten i Skagen gjorde man klart, at han altid kunne få ophold på hotel, herunder på ”*Foldens Hotel*”, (dvs. Foldens, nuværende Clausens Hotel). Han kunne også skaffe sig en privat lejlighed. Dæknavn og adresse skulle sendes til ”*Samlingscentralen i København*”. Derefter gennemgik instruksen muligheden for at kunne telegrafere og telefonere samt for at rejse til og fra byen. Agenten skulle skaffe sig efterretninger fra bosiddende pålidelige tyskere, ”*fandtes ikke i 1913*”, og andre personer. Man havde i sommeren 1913 forgæves forsøgt at få fyrmesteren, hans assistent, havnemesteren og begge havnefogeder til at lave aftaler om at melde navnene på syd-gående fartøjer. Dette skyldtes, at det ved nye regler var fastlagt, at sådanne meldinger kun måtte gives til egen foresat (dette var sandsynligvis et resultat af den russiske efterretningsindsats et par år tidligere). Man havde dog fundet en 53-årig (navnet ikke medtaget i afskriften), som syntes troværdig, pålidelig og stedkendt med forbindelse til fiskere. Han ville ”*rimeligvis kunde lade sig hverve til at give Meddelelser til Aviser*”. Han ejede også en søgående motorbåd, som man kunne leje eller købe. Fordelen ved at leje var, at man gjorde danskeren økonomisk afhængig. I en spændingsperiode kunne den tyske flåde hjælpe med efterretnings fartøjer. Ud over til København kunne man sende efterretninger til dækadresse i Kiel. Det skulle ske ved ”*Efterretninger, der er af ganske særlig Vigtighed for Forsvaret af Kieler Bugt og hvis hurtige Videresendelse synes absolut paatvingende, som f.eks. Større fjendtlige Stridskræfters Passage, hvormed man vil kunne vente Angreb paa Befæstningerne ved Kiel*”. Agentens dæknavne var ”*Skanderup*” eller ”*Schwensen*”, som skulle anvendes, hvis der ellers ville være tvivl om afsenderen. De andre efterretningsmænd i de danske farvande ud over centralen i København fandtes ved Storebælt, i Göteborg og i Helsingborg. Kontakt skulle dog søges gennem København.³

Det var således og meget naturligt ikke kun briterne og deres agent Walter Christmas, der som nævnt i den tidligere artikel interesserede sig for Skagen. Her Foldens Hotel, som det så ud i den periode. (skagensiden.dk)

De mistænkelige tyske ejendoms køb fortsatte også i månederne op til krigen. 6. marts 1914 skrev statspolitibetjenten i Viborg om en sag. Her havde køberen Hans Dall angiveligt tidligere indtaget en ”overordnet Stilling i Berlin Politietat”, men var nu pensioneret. Der var her tale om et betydeligt køb af he-dearealer i Frederiks Sogn ved Viborg. Den jysk-fynske hærstyrke havde nu hovedkvarter i byen. Ved politiuundersøgelsen fandt man ud af, at Dalls søn var hærofficer, og at han selv nu ernærede sig som kødleverandør til den tyske hær. Dall ville angiveligt anvende de ca. 1.000 tønder land til rensdyr, men statspolitiet og hans kilde fandt det bl.a. mistænkeligt, at han ikke syntes interesseret i, om dette var muligt. Sagen endte som altid med, at politiets rapport blev sendt til Generalstaben.⁴

Noter

¹ Rigsarkivet. Krigsministeriet. 5. Kontor. Skrivelser. Efterretningsvæsen 1896-1912. Pk. 50. Generalstaben. Fortroligt. F. Nr. 57 af 10-2-1910 til Krigsministeriet. Generalstabens taktiske Afdeling. Fortroligt. F. Nr. 48 af 3-2-1910 til Generalstaben, ’Efterretnings- og Brevdnevæsen’. Generalstaben. Fortroligt. 9-11-1910 til Krigsministeriet med bilag ’Forslag til Mobiliseringskundgørelse’. Generalstabens Taktiske Afdeling. Fortroligt. F. Nr. 100 af 10-2-1911 til Generalstaben. ’Beretning om Arbejdet i Efterretningssektionen i 1910’. Generalstaben. Fortroligt. F. Nr. 334 af 5-4-1911 til Krigsministeriet.

² **Rigsarkivet.** Krigsministeriet. 5. Kontor. Skrivelser. Efterretningsvæsen 1896-1917. Pk. 50. Generalstaben. Fortroligt. F. Nr. 513 af 21-7-1911 til Krigsministeriet. Generalstaben. Fortroligt. F. Nr. 521 af 6-9-1911 til Krigsministeriet, med 'Oversigt over den civile Efterretningstjenestes Ordning' og 'Strængt fortroligt. ad) det udenlandske Efterretningsvæsen'. By- Herreds- og Birkekontoret, Esbjerg. Fortroligt! af 9-10-1911 til Forsvarsministeren, Kjøbenhavn. Med 'Jacobi Kapitänleutnant im Admiralstabe der Marine Vertraulich! Berlin' af 26-9-1911. By- Herreds- og Birkekontoret, Esbjerg. Fortroligt! af 12-10-1911 til Forsvarsministeren, Kjøbenhavn. Med 'Berlin, den 16. August 1911. Königgrätzerstrasse 70. Vertraulich! Geerther Herr Samborg!' med 'Verabredung mit Herrn Samborg in Esbjerg' og 'Kode für Esbjerg'. Generalstaben. Fortroligt. F. Nr. 569 af 19-10-1911 til Krigsministeriet. Krigsministeriet. Fortroligt. M. 2399 af 20-10-1911 til Generalpostdirektoratet. **Sognearkiverne på Fanø, Nordby Arkivet.** Fanø Ugeblad 20-5-1911. Korvettenkapitän Paul Jacobi und seinen Männern zum Gedächtnis. I: Marine=Rundschau, August 1937.

³ **Rigsarkivet.** Håndskriftssamlingen, XVI, Proveniensordnet kopisamling: 203. Militärarchiv Freiburg. Pk. 91, læg 8. Kaiserlich Deutsche Gesandtschaft. Bericht Nr. 114. Ganz geheim! Durch Kurier af 25-4-1918 til Reichskanzler Herrn Graf von Hertling. Udenrigsministeriet. Gruppeordnede sager. Pk. 13-87. Læg 13 D. 27A 'Organisation af Generalstabens udenlandske Efterretningstjeneste'. Royal Danish Consulate. Newcastle O.P. CM Nr. 10. Reg. Nr. 118 af 4-9-1914 til Udenrigsministeriet. (Udenrigsministeriet) Fortroligt af 9-9-1914 til Krigsministeriet. Krigsministeriet. Fortroligt. M3634 af 14-9-1914 til Udenrigsministeriet. Kgl. Dansk Konsulat. Göteborg. No. 164 af 16-6-1915 til Det Kgl. Udenrigsministerium. 'Opbringelsen af Handelsfartøjer i Kattegat og Skagerrak'. Udenrigsministeriet til den Kgl. Konsul i Göteborg 'Opbringelse af Handelsfartøjer i Kattegat og Skagerrak af 6. juli 1915.' Generalstaben Sektion C håndskrevet notits E. Nr. 146 af 7-9-1918 til UM 'Om tysk Spionage. Direktiv for tyske udsendte Tillidsmænd'. Generalstaben Sektion C. Strængt Fortroligt Nr. 2. 'Hemmeligt. Tillidssag. Direktiv for Efterretningsmænd udsendt fra Tysklands Krigsefterretningsvæsen'. Berlin. Trykt i Marinens Admiralstab 1914. 'Anden Del. Strængt fortroligt. Særudgave for Skagen (Efterretningsmand Nr. 271)'. Fortroligt 2. Generalkommando. Detachementer, Esbjerg 1914-1919 Pk. K1. Generalkommando. Strængt fortroligt Tilintetgøres, af 23-9-1916 til Detachementet mod Esbjerg. Holten Frederik Castenschields privatarkiv. Dagbog 1912-17, optegnelse 8-2-1917. Gørtz Privatarkiv: Breve fra GL Tuxen. Brev af 25-01-1917 (fra Skive) og 08-02-1917. KB. Ny Kgl. Samling 5082, 40. August Tuxens Brevsamling. II. Breve fra fremmede. 4. Fra J.V. Gørtz. Læg 1917-1928. Brev af 3-2 og 4-2-1917.

⁴ **Rigsarkivet** Statspolitiet. Fortrolige meddelelser 1913-1922. Pk. 1. Aalborg Birk og Fleskum Herred. Rapport. 20-8-1913 af V. Woll. Herredsfuldmægtig. Kolding Herreds Kontor af 4-12-1913 af Wilh. Nielsen. Byfogeden i Assens af 28-1-1914 til Chefen for Statspolitiet, København, med C. Rasmussens Rapport af 23-1-1914 til Assens Politikammer. Statspolitiet i Viborg. Rapport af 6-4-1914 af S. Fuhr. Statspolitibetjent.

Korporalen og generalen II

Præsident for General Motors og generalløjtnant i United States Army, William S. Knudsen, født i Danmark som Signius Poul Wilhelm Knudsen (1879-1948)

Af major Jesper Gram-Andersen

*I artiklen, i forrige nummer 1/2012 af Krigshistorisk Tidsskrift, om underkorporal Knud Peter Knudsen (1838-1909) ved 5. Bataljon i Krigen 1864 blev det anført, at han indirekte fik en væsentlig betydning for udfaldet af 2. Verdenskrig. Knud Knudsens søn Signius ("Sin") Poul Wilhelm Knudsen emigrerede til Amerikas Forenede Stater i år 1900.¹ I indledningen til Dansk Biografisk Leksikons omtale af ham under det amerikaniserede navn William S. Knudsen, hedder det, at han var: **"en immigrant der begyndte på vilkår som millioner andre, fik i Amerika en karriere, en position og en indflydelse inden for industrien som langt overgår, hvad andre danskfødte har nået derovre. Og under anden verdenskrig blev hans betydning for de allieredes sejr af samme størrelsesorden som de øverste militære og politiske ledere."** Sådan! Interessant er det imidlertid, at William S. Knudsen stort set er ukendt i Danmark i dag, mens diverse udmærkede personer med dansk-amerikansk baggrund i underholdningsbranchen, opreklamerede enkeltpersoner, m.fl. er kendte.²*

William S. Knudsens liv fordeler sig på de første 21 år i Danmark og de sidste 48 år i USA. Tiden i Amerika kan opdeles i følgende tre perioder:

- 1900-1912 – De første tolv år i Staterne – læretid i fabriksproduktions operationer.
- 1912-1940 – De næste 28 år – udviklingen af industrien i USA, masseproduktionens fødsel og industrielt overskud.
- 1940-1948 – De sidste otte år – 2. Verdenskrig og dens indflydelse på tilværelsen og økonomien i Amerika.

Barndom og ungdom i København

Signius Poul Wilhelm Knudsen blev født den 25. marts 1879 i det kooperative byggeri Voldmestergade 26 ("Kartoffelrækkerne") på Østerbro i København og døbt i Skt. Jakobs Kirke på Østerbrogade. Han voksede op i beskedne borgerlige kår på familiens skiftende adresser på Østerbro hos forældrene Knud Peter Knudsen (1838-1909) og Augusta Regine Pouline Zöllner (1853-1934) samt en søskendeflok på i alt ti.³ Allerede under skolegangen i

Farimagsgades kommuneskole på Østerbro i København viste ”Sin” fremragende evner. Han blev kontorist i engrosrykelforretningen Chr. Achen, hvor halvbroderen Simon Emil Knudsen var prokurist. Med sin interesse for mekanik var han bl.a. med til at bygge og bruge den første tandem i København. Broderen grundlagde i 1912 engrosforretningen for sportsartikler ”Simon E. Knudsen & Co.”.

Signius var musikalsk og fik sin grundlæggende musikforståelse ved dagligt at lytte til Livgardens Musikkorps under vagtskiftet på Amalienborg. Når han kom hjem, ekstemporerede han melodien på det af hans mor indkøbte klaver. Det var i Christian 9.s regeringsperiode (1863-1906), så vagtparaden trak op til det samme palæ, som siden Dronningen overtog tronen i 1972, har været residenspalæ igen, nemlig Christian 9.s Palæ.

Den almindelige værnepligt blev indført i Danmark under Treårskrigen 1848-1850 og stadfæstet i Grundloven af 1849. Værnepligtsloven af 1869 kaldte således Signius Knudsen til session som 18/19 årig.⁴ Han blev imidlertid kasseret, fordi han var for spinkel, hvilket i retrospæktiv er et paradoks i lyset af hans senere militære karriere i USA. Signius ønske var at blive udskrevet til Marinen. Tidligere havde han udtalt ønske om at stå til søs, men blev bestemt afvist af faderen, der allerede havde mistet to sønner som søfolk. Umiddelbart efter kassationen tog Signius beslutningen om at rejse til Amerika, hvilket forældrene med betænkelighed gav ham lov til. Med dampskibet ”Norge” sejlede den 21 årige ”cykelfabrikant” til New York år 1900.⁵ Sejladsen over Atlanten var farefuld. ”Norge” forliste således i 1904, hvorved 582 af 727 ombordværende omkom.

De første år i Amerika

De første par år var Signius Poul Wilhelm Knudsen, nu William S. Knudsen, beskæftiget bl.a. som nitter på Seabury skibsværftet, der byggede torpedobåde, og derefter ved Eriebanens lokomotivværksted i Salamanca ved New York. I august 1902 blev han ansat ved John R. Keims fabrik for cykeldele i Buffalo, blev formand og senere værkfører. I fritiden forbedrede han sig i engelsk og arbejdede på sin uddannelse som ingeniør, bl.a. ved korrespondancekursus. I 1906 blev han den egentlige leder af fabrikken. Knudsen lagde mærke til, at cyklerne begyndte at tabe terræn til fordel for automobilerne, blev selv ivrig bilist og lod Keim-fabrikkerne følge med i udviklingen. Han havde allerede da sat sig ind i principperne for masseproduktion, og fabrikken fremstillede automobildele, så hurtigt industrien kunne aftage dem. Blandt kunderne var Fords fabrikker, og i 1911 købte Henry Ford (1863-1947) Keim-fabrikken, hvorved han sikrede sig Knudsen og hans organisationstalent. I Detroit satte Knudsen sig ind i Fords metoder og startede derefter en Ford-samlefabrik i Buffalo for i

de følgende to år at bygge 14 samlefabrikker rundt om i staterne. Herved vandt William S. Knudsen omfattende erfaringer og udviklede en evne til at behandle medarbejdere i alle grader, som blev værdifuld under hans videre løbebane.⁶

Første Verdenskrig – flymotorer og U-bådsjagere

I 1917 trådte USA ind i 1. Verdenskrig. Henry Ford var modstander af Amerikas krigsdeltagelse og brugte store summer på sin personlige, nyttesløse, mission til Europa med *Ford Peace Ship* i 1916. Fredsskibet var den chatrede danske amerikabåd ”Frederik VIII”. Skibet var fyldt med ”fredsvenner” af mange nationaliteter, der i den grad blev uvenner undervejs, således at Ford forlod skibet i Christiania (Oslo fra 1925) og rejste skuffet hjem. Stillet over for kendingerne om Amerikas deltagelse i krigen satte Ford dog al kraft ind på at yde en indsats til krigsførelsen. Også General Motors grundlægger og daværende præsident, William C. Durant (1861-1947) var en modstander af at deltage i krigsproduktionen.

Udover det daglige arbejde i Fords virksomhed blev Knudsen sat i spidsen for firmaets krigsproduktion. Kort efter at Kongressen havde erklæret Tyskland krig i 1917, indløb således den første ordre på 2.500 ambulancer fra den amerikanske hærchef, general John J. Pershing (1860-1948).⁷ Det var en simpel opgave for den store bilfabrik. Mange af fabrikernes produkter i krigsproduktionen var imidlertid nye: Flymotorer, flyvemaskiner, lytteudstyr, stålhelme, krigsskibe, panserplader osv. I 1917 indløb desuden en stor ordre på traktorer til det britiske landbrug for at få fødevarerproduktionen sat op i United Kingdom. Under Knudsens ledelse blev der på fabrikken i Highland Park bygget Liberty flymotorer på 450 hestekræfter. Det var en fremragende motor, som staten havde ladet konstruere, og som forskellige automobilfabrikker blev sat til at fremstille.⁸ Ford tildelte også Knudsen andre og mere selvstændige opgaver. Den betydeligste var opførelsen af verdens dengang største fabriksanlæg på flodbreden ved River Rouge i Dearborn sydvest for Detroit, Michigan, tæt ved Fords fødested i Dearborn. På kun to måneder blev komplekset til 12.000 arbejdere på 1½ x 1½ kilometer opført på cementpiller. Blandt de nye maskiner, konstruerede Knudsen selv nogle udstansningsmaskiner.

Den uindskrænkede U-bådskrig medførte et stort behov for eskorteskibe til konvojerne. Destroyere var en mangelvare, som det tog måneder at bygge, hvortil kom store byggeomkostninger og efterfølgende driftsomkostninger. Desuden var skibsbygningskapaciteten begrænset. Den amerikanske marineminister (1913-1921) Josephus Daniels, blev i den forbindelse opmærksom på en mindre britisk skibstype *B-Boat*. Knudsen hørte om sagen og meddelte Henry Ford, at han kunne bygge disse skibe på samlebåndsfabikken ved River Rouge. Ford accepterede, og Knudsen tog til Washington, hvor han overbeviste

flådeofficererne om, at det kunne lade sig gøre. Betingelsen var, at det ikke gik ud over Fords øvrige krigsproduktion, og købsprisen var kostprisen plus 10 procent. Marineministeren kunne derpå udsende en opsigtsvækkende pressemeddelelse om, at de ny *Eagle-Boats* til US Navy ville blive produceret af en bilfabrikant. Den 400 tons U-bådsjager *Eagle-Boat* blev drevet med turbiner med en fart på 18 knob (33 km/t) og var armeret med tre kanoner og seks dydbomber. Med syvdages arbejdsuge blev der produceret skibe på samlebånd i stedet for biler. Knudsen inspicerede og greb lejlighedsvis nittehammeren for at vise, hvor hurtigt der kunne arbejdes. Han røg ind i problemer med canadiske myndigheder i forbindelse med transporten ad vandvejene af den store mængde sprængstof (TNT), der var ombord på skibene. Til hans store frustration blev arbejdet flere gange standset efter ordre fra Marineministeriet, idet der kom nye arbejdstegninger. En ældre admiral i ministeriet forklarede dog sammenhængen over for Knudsen: Det var et teknologisk kapløb med tyskerne. De første *Eagle-Boats* havde Arkhangelsk i Rusland som destination. I alt havde Ford kontrakt om 112 *Eagle-Boats*, da krigen sluttede. 14 var i tjeneste og 46 på forskellige stadier i produktionen, der blev gjort færdige og afleveret i 1919. De resterende 52 blev annulleret. På våbenstilstandsdagen 11. november 1918 var produktionen optimal, idet det var muligt at aflevere et færdigt skib om dagen.⁹

Industrimanden Knudsens erfaringer med det amerikanske militære bureaukrati i årene 1917-1918 kom ham i høj grad til gode i den topstilling, han kom til at bestride i ”det militær-industrielle kompleks” under 2. Verdenskrig. Budskabet om våbenstilstanden 11. november 1918 blev modtaget med jubel på fabrikken, og Knudsen fik hurtigt arrangeret en parade med musik i spidsen, der fik marcheret alle de opstemte folk ud af fabrikken, hvorefter nøglen blev drejet om.¹⁰

Efter krigen - brud med Ford

Efter krigen blev det store industriforetagende omstillet til fredsproduktion. William S. Knudsen stod herefter som Henry Fords produktionschef bag fremstillingen af en million Fordvogne i 1920 – en fremgang i forhold til 329.000 i 1914.¹¹ I februar 1919 tog Knudsen på en større forretningsrejse til Europa. Resultatet blev, at Fords første samlefabrik uden for USA blev anlagt i København. Så Knudsen kunne fejre den amerikanske nationaldag den 4. juli 1919 på en restaurant i København velvidende, at dagen før var den første vogn produceret på ”Ford Motor Company, Dansk Monteringsfabrik A/S” i Heimdalsgade på Nørrebro. Her samledes Nordeuropas Ford-T biler til markederne i Norge, Sverige, Finland, Polen og Tyskland. Fabrikken blev hurtigt for lille og flyttedes i 1924 til en nyopført bygning i Sydhavnen. Den markante

industribygning ved Fordgraven i Sydhavnsgade blev nedrevet i 2006. I alt blev der produceret 325.482 Fordbiler i Danmark i årene 1919-1965.¹²

I 1921 var Knudsen efterhånden blev træt af at arbejde under Henry Ford. De to personligheder var for forskellige, og der var uenigheder på det saglige plan. Der er flere opfattelser af dette måske største brud mellem to giganter i amerikansk bilhistorie. Kendsgerningen var, at Knudsen sagde op med virkning fra 1. april 1921.¹³

Chevrolet og præsident for General Motors i 1937

William S. Knudsen blev nu leder af *Ireland & Matthews Manufacturing Co.* og fik ved en leverance til General Motors kontakt med denne store koncern. GM skulle nu prøve at overtage Fords succes med en billig, masseproduceret vogn, og et år efter at Knudsen havde forladt Ford, sad han som *president* og *general manager* for *Chevrolet Motor Company* med samme gage som hos Ford.¹⁴ Året 1927 satte et skel i automobilhistorien, idet Chevrolets produktion nåede op på 1.180.000 vogne. Knudsens strategi "one for one" (Chevrolet for Ford) var nu gennemført, og produktionen overgik herefter Fords. Samme år standsede Ford sine fabrikker og begyndte at lægge produktionen om fra Model T til den nye Model A. Den 1. juli 1929 rullede vogn nr. 6.000.000 ud fra Chevrolets samlebånd, og ved udgangen af året konstaterede Knudsen, at hans virksomhed havde produceret i alt 1.300.000 sekscylindrede vogne i 1929.¹⁵ Ligesom Knudsen havde anlagt Fords samlefabrik i København, foranledigede han, at General Motors første udenlandske samlefabrik blev etableret i i Københavns Sydhavn i 1923, *General Motors International A/S*. Den første GM bil, en Chevrolet, samlet uden for USA kørte ud af fabrikken i januar 1924. Produktionen var beregnet til det skandinaviske og baltiske marked, og i 1929 flyttede fabrikken til et nyopført anlæg i Aldersrogade på Nørrebro. Produktionen ophørte gradvist fra 1974, og bygningerne blev nedrevet, bortset fra en stadig eksisterende kontorbygning.

1933 blev William S. Knudsen *executive vice president* for General Motors Corp., og den 5. maj 1937 nåede han toppen som præsident (generaldirektør) for General Motors, der var verdens største industriforetagende med 230.000 arbejdere. Det verdensomfattende selskab producerede årligt omkring to millioner biler. I 1925 var Vauxhall fabrikkerne i England blevet en del af virksomheden, og i 1929 tilgik Opel fabrikkerne i Tyskland. Knudsen afløste Alfred P. Sloan (1875-1965) som præsident for GM. Sloan havde i 1923 efterfulgt Pierre S. du Pont (1870-1954) som præsident og blev i 1937 bestyrelsesformand for GM og fortsatte i denne magtfulde position til 1956. I 1937 figurerede William S. Knudsen ("Big Bill") med den næsthøjeste gage i USA på 459.878 dollars.¹⁶ Omregnet til 2011 niveau giver det ca. 7 mio. dollars (ca. 35 mio. dkr.).¹⁷

Inspektionsrejse i Europa før krigsudbrud

I september 1938 var William S. Knudsen i Europa på en af hans periodiske inspektionsture. Der var rygter om krig, og i Southampton, England, modtog Knudsen og hans stab en budbringer fra den amerikanske ambassadør, Joseph P. Kennedy (1888-1969, far til den amerikanske præsident John F. Kennedy), der rådede Knudsen til at returnere til USA. Knudsen og hans folk fortsatte dog til Tyskland, lejede et fly og kom via Berlin til København. Efter en pressekonference havde Knudsens et møde med Kong Christian 10. og statsminister Stauning. Han fandt dem bekymrede, men fattede. På sit hotel blev Knudsen ringet op af en GM mand fra London med opfordring til at vende hjem til USA via England snarest. Efter en hurtig biltur i Danmark fortsatte gruppen dog til Sverige, hvor der var frygt for en tysk invasion. Herfra gik turen tilbage til Berlin, hvor GM's distributør meddelte, at den tyske fører Adolf Hitler var i *Berchtesgaden* i møde med den britiske premierminister Neville Chamberlain (1869-1940). Men i Hitlers fravær var Herman Göring (1893-1946) meget interesseret i at møde præsidenten for General Motors. Göring var preussisk ministerpræsident, luftfartsminister, rigsforst- og jægermester samt generalfeltmarskal i *Luftwaffe*. Mødet fandt sted den følgende dag, en søndag, i form af en tre timers samtale på Görings pompøse landsted, *Carinhalle*, nordvest for Berlin. Samtalen foregik på tysk med tolk. Det lykkedes bl.a. Knudsen at undgå at svare direkte på Görings spørgsmål, om General Motors i tilfælde af krig fortsat ville stå for ledelsen af de tyske fabrikker. Knudsen tænkte, at hvis han direkte havde nægtet dette, ville GM's fabrikker i Tyskland ganske enkelt blive beslaglagt. Under samtalen fik Knudsen forevist en tegning af en flyvemaskinemotor, som han genkendte som værende en kopi af en amerikansk motor fra *Allison Engine Company* under GM koncernen. Göring tilbød at betale det nødvendige antal US dollars, hvis amerikanerne ville stå for produktionen på en ny fabrik i Tyskland. Knudsen parerede ved at meddele, at det var nødvendigt for ham at drøfte dette emne med General Motors bestyrelse. Göring udbredte sig også om Tysklands styrke i luften med produktionsplaner på 18.000 fly om året stigende til 35.000. Samtalen sluttede med, at Knudsen hilste på Görings ny hustru og barn, hvorefter Herman Göring personligt viste rundt på det 425 kvadratkilometer store område.¹⁸ Ved den sovjetiske hærs fremrykning mod Berlin i 1945 blev hele komplekset i øvrigt sprængt på Görings ordre.¹⁹

William S. Knudsen blev også inviteret til at se ammunitionsfabrikker og *Siegfriedliniens* fæstningsværker. Han undslog sig dog med at sige, at han ikke havde forstand på de militære ting, og hvis han så nævnte objekter, ville han som forretningsmand ikke kunne omtale dem. Et sted beså han dog omkring 300 tyske flyvemaskiner, som han vurderede forældede og i mange tilfælde med defekte motorer, så kun ca. 1/3 var egnede til krigsbrug. Af indikationer

på at det ikke kom til krig, var observationen af tyske soldater, der demonterede antiluftskyts på General Motors fabrikker i Brandenburg og Rüsselsheim. Indtrykket forstærkedes af samtaler med højtstående tyske officerer i Berlin, der overlegent meddelte, at det ikke kom til krig, fordi Føreren havde udmanøvreret Chamberlain i Berchtesgaden. Chamberlains fremviste dokumentet med aftalen med Hitler ved flyvemaskinen den 30. september 1938 i *Heston Aerodrome* vest for London, og den samme dag kom den efterfølgende udtalelse ud for premierministerboligen, Downing Street 10 i London, hvor udtrykket *Peace for our time* indgik. Chamberlain blev afløst af Winston Churchill (1874-1965) i 1940. Knudsen resonerede også, at Hitler og Göring var kloge nok til at indse, at de ville tabe en eventuel krig; og hvorfor skulle de risikere at miste, alt det de havde skrabet til sig. Over Frankrig vendte Knudsen og hans følge hjem til USA via England, hvor han til gengæld fik indtrykket af, at frygten for krig og krigsforberedelserne nærmede sig det hysteriske. Ved hjemkomsten til USA gik han stærkt ind for, at USA skulle have *the strongest air force in the world*. I korthed udtrykte han sin holdning således: *I am no warmonger, I hate it, but I think that one good way is to be prepared for trouble, and then you don't get into trouble*. Knudsen troede således ikke på krigen i 1938, men i løbet 1939 vurderede han, at den ville komme, når Hitler var klar.²⁰ Krigen brød som bekendt ud ved det tyske angreb på Polen den 1. september 1939.

2. Verdenskrig – Demokratiets våbensmedie

USA var ikke klar til krig, og efter at præsident fra 1933-1945 Franklin D. Roosevelt (1882-1945) i maj 1940 var begyndt at forberede USAs indtræden i anden verdenskrig, kaldte han William S. Knudsen til Washington. På mødet om formiddagen den 30. maj 1940 i det Hvide Hus blev Mr. Knudsen udpeget til medlem af *Advisory Commission for the Council of National Defense*. Umiddelbart efter mødet med Roosevelt var Knudsen til arbejdsfrokost hos *Chief of Staff of the United States Army*, general George C. Marshall (1880-1959) i dennes kvarter i Fort Myer, Virginia (*Quarter One*), der ligger op til *Arlington National Cemetery*. Marshall opsummerede situationen til, at hvis fem tyske divisioner landede på Amerikas kyst, kunne de bevæge sig hvorhen det passede dem. Hærens forsvarsplaner gav i øvrigt ikke nogen mening, idet der ikke var nogen kampvogne til rådighed bortset fra nogle få lette af slagsen, der var kun få luftværnskanoner og af langt ringere kvalitet end tilsvarende britiske og tyske, der var mangel på våben af enhver art samt røgfrigt krudt, sprængstoffer, fly og skibe. Ved et tilsvarende besøg hos flådens ledelse den følgende dag bekræftedes den alvorlige situation over for Knudsen. Det hele forværredes af, at der stort set ikke var nogen produktion i gang til at afbøde manglerne.²¹ Flystyrkerne hørte under de to værn, idet *United States Air Force*

Præsident Roosevelt og medlemmerne af "Advisory Commission to the Council of National Defense" 1940. William S. Knudsen i mørkt tøj står bag præsidenten og ved siden af den senere udenrigsminister Edward R. Stettinius jr., der havde en baggrund som bestyrelsesformand for United States Steel Corporation, som dengang regnedes for det næststørste firma i verden efter General Motors.

først blev oprettet ved omdannelse af *US Army Air Force* til et selvstændigt værn i 1947.

Trods betænkelighed i hans nærmeste kreds gav Knudsen afkald på topposten i General Motors, og i en politisk sfære, der var ham fremmed, arbejdede han nu for en symbolsk årsgage af en dollar lige til sejråret 1945 med en enorm opgave: Organiseringen af hele krigsmaterielproduktionen til USA og dets allierede. Sammen med en kreds af industrifolk og administratorer prioriterede han opgaverne. De store automobilvirksomheder og andre fabrikker skulle omstilles til krigsproduktion efterhånden som bygninger, maskiner og værktøj kunne fremskaffes. Under Knudsens overordnede ledelse af over 11 millioner arbejdere produceredes stadig voksende mængder af artilleri, kampvogne ("Grant" og "Sherman"), pansrede køretøjer, jeeps, fly ("Flying Fortress"), krigs- og fragtskibe ("Liberty").²² Det var således General Motors generaldirektør, den danskfødte William S. Knudsen fik til opgave at sætte den amerikanske industri på krigsfod. Ud af fredens fabrikker strømmede i løbet af få måneder krigens maskiner i en overflod, som man aldrig havde set magen til.²³

I en radiotale den 29. december 1940 lovede præsident Roosevelt at hjælpe Storbritannien med at bekæmpe det nazistiske Tyskland ved at yde støtte i form

af militær udrustning, våbensystemer m.v., idet USA ikke deltog i de egentlige kamphandlinger. Det var ca. et år før Japan angreb USA, og situationen var i øvrigt, at Tyskland havde besat det meste af Europa, inklusive Danmark, truede Storbritannien, var allieret med Italien og Japan og havde en pagt med Sovjetunionen. I talen omtalte Roosevelt Detroit, Michigan som *the great arsenal of democracy* på grund af automobilindustriens hurtige omstilling til våbenproduktion.²⁴ Roosevelt fik vedtaget *Lend-Lease* lovgivningen den 11. marts 1941 betegnet som *An Act to Further Promote the Defense of the United States*, hvilket reelt var afslutningen på USA's formelle neutralitet. Der var således tale om støtte til først og fremmest den britiske krigsindsats, inden USA gik ind i krigen i december 1941. Den Sovjetiske diktator Joseph Stalin (1878-1953) udtalte offentligt under en middag ved Teheran Konferencen i 1943, at uden den amerikanske krigsproduktion ville de allierede aldrig kunne vinde krigen.²⁵

Ved et møde i det Hvide Hus i december 1940 blev Knudsen af Roosevelt informeret om en stramning af organisationen. *The Advisory Committee* blev afløst af en ny gruppe: *The Office of Production Management*. De fire medlemmer af *OPM* var industrilederen William S. Knudsen som formand og fagforeningsformanden Sidney Hillmann (1887-1946) som næstformand samt hvad Roosevelt betegnede "kunderne og brugerne" *The Secretary of War* (krigsminister Henry L. Stimpson) og *The Secretary of The Navy* (marinemini-ster Frank Knox (1874-1944)).²⁶ Knudsens position blev bekræftet af en undersøgelse af Gallup Institutet i maj 1941, der viste, at William S. Knudsen blev betragtet som den vigtigste personlighed i USA næst efter præsident Roosevelt.²⁷

Generalen

Da Japan angreb USA's stillehavsflåde i Pearl Harbour, Hawai i december 1941, havde den amerikanske produktion på 15 måneder under Knudsens ledelse overgået, hvad det havde taget fem år for Hitlers Tyskland at opnå. Intrigerne i det højeste politisk-militære niveau under præsidenten bevirkede, at Roosevelt i juli 1941 måtte oprette endnu en komite. Delvist over *OPM* blev der med vicepræsidenten, Henry A. Wallace (1888-1965), som formand oprettet en syv mands *Supply Priorities and Allocation Board (SPAB)*, som Knudsen blev medlem af. *SPAB* og *OPM* blev opløst og afløst den 17. januar 1942 af *War Production Board (WPB)* med forretningsmanden Donald M. Nelson (1888-1959) som formand. Præsidenten var klar over, at Knudsen var uundværlig og løste situationen ved at William S. Knudsen udover at være medlem af *WPB* som den første civile i USA's historie blev udnævnt til generaløjntant i *United States Army* og dermed *Director of War Production for the War*

ITEM	1941 *	1942	1943	1944	1945
Airplanes	19,290	47,873	85,946	96,369	78,523
Heavy bombers †	318	2,618	9,616	16,334	9,713
Engines	50,684	136,767	226,561	256,571	208,740
Propellers	39,012	106,147	213,937	243,740	178,101
Small arms	617,031	2,359,054	6,900,254	4,552,849	3,747,392
Machine guns	97,000	663,000	830,000	797,000	659,000
20 mm. guns	2,042	92,623	119,358	44,796	11,380
37 mm. guns	8,241	47,638	29,837	10,323	1,826
40 mm. guns		9,924	18,331	12,082	8,175
57 mm. guns		5,093	7,168	3,902	5,180
75 mm. guns	1,403	20,093	24,218	5,384	7,102
90 mm. guns	171	3,286	4,124	1,960	8,565
105 mm. Howitzer	597	5,590	5,727	5,213	10,474
155 mm. Howitzer		19	1,469	1,949	1,095
155 mm. gun	62	439	598	526	742
240 mm. Howitzer		6	57	158	164
3" and 76 mm. tank and antitank guns		896	8,039	10,904	6,707
Small arms ammu- nition (millions of rounds)	1,959	10,079	19,634	6,325	9,695
Explosives and propellants (millions of lbs.)	354	2,111	2,861	2,977	
Tanks	3,964	24,754	29,495	17,564	28,261
Height finders	72	334	1,291	205	
Directors	229	9,030	25,636	2,909	47

* Real production began in 1941.
† Included in Airplanes.

Den amerikanske krigsproduktion 1941-1945 med tal, der gengiver årsproduktionen.⁴⁴ Den samlede produktion, der i høj grad skyldes William S. Knudsens indsats, kan beregnes ved at sammenlægge de fem kolonner vandret. Antallet af fly ("Airplanes") andrager således 328.001 stk. og antallet af kampvogne ("Tanks") 104.038 stk.

Department (generalinspektør for krigsproduktionen). Af præsidentens pressemeddelelser fremgik, at Mr. Knudsen will have entire charge of directing and expediting the gigantic production involved in the War Department munitions

Egeskov Automobilmuseum på Fyn mindes William S. Knudsens indsats i udstillingsteksten til den kendte "Jeep". Navnet er en engelsk lydæssig gengivelse af "G.P." fra "G.P.W. Truck" = "General Purpose War Truck".

program, with special emphasis on the production of airplanes, tanks, guns, and ammunition.²⁸ Denne løsning, der distancerede Knudsens indsats fra det politiske, gav ham mulighed for at agere uden interferens.²⁹

I slutningen af januar 1942 kom den britiske premierminister Winston Churchill (1874-1965) og hans *Minister of Air Craft Production* og *Minister of Supply*, den magtfulde bladkonge Lord Beaverbrook (William Maxwell Aitken 1879-1964) til Washington for at forhandle med præsident Roosevelt om mere krigsmateriel fra USA. I forbindelse med disse møder konsulterede Roosevelt Knudsen, der kunne glæde præsidenten med oplysningen om, at årets produktionstal på flyvemaskiner ville blive 45.000 – "To be exact, Mr. President, 44,466 planes".³⁰

I de følgende år foretog Knudsen hyppige og lange rejser til fabrikkerne og de oversøiske krigsskuepladser for at inspicere produktionen og dens effektivitet. En af hans store inspektionsrejser gik til Stillehavet, hvor han tilbagelagde 45.000 kilometer, fortrinsvis i 3.000 meters højde. Han fik værdifulde informationer om, hvordan de våben og andet krigsmateriel, som han havde leveret, klarede sig i kampzonen kombineret med den værdifulde kontakt til soldater

og chefer. I Ny Guinea boede han således i tre døgn hos general Douglas MacArthur (1880-1964), der var *Supreme Commander, Southwest Pacific Area*.³¹

Dansk-amerikanerne

Det var naturligt for danske i USA at virke for Danmarks sag under 2. Verdenskrig. En nøgleperson var Caspar H.W. Hasselriis (1881-1973), der umiddelbart efter Danmarks besættelse den 9. april 1940 med støtte af skibsreder Hans Isbrandtsen (1891-1953) og i samarbejde med William S. Knudsen, m.fl. fik oprettet *American Friends of Danish Freedom and Democracy*. Hasselriis var også nøgleperson i den sammenslutning af alle danske foreninger, menigheder osv., der blev til *National America Denmark Association*, fra 1943 afløst af *America Denmark Relief, inc.*³² Hertil kom indsatsen fra den danske ambassadør Henrik Kaufmann (1888-1963), specielt med hensyn til de Allieredes brug af Grønland som baseområde. Initieret af operasangeren Lauritz Melchior (1890-1973) blev der også oprettet flere soldaterforeninger i USA. Udover den i 1928 oprettede New Yorks Garderforening var det Kaliforniens Garderforening (1942), Mellestaternes Garderforening (1943) og Vest Kanadas Garderforening (1944). Desuden oprettedes en garderforening i Argentina i 1943.³³ ”Det skal nok gå”, plejede præsident Roosevelt at sige, når Knudsen havde berørt Danmarks vanskelige situation.³⁴ Knudsens deltagelse i organiseringen af de danskfødte amerikaneres støtte til Danmarks fremtidige befrielse havde således betydning ved hans informationer til de øverste amerikanske ledere om Danmarks situation.³⁵ Den danske skibsreder A.P. Møller (1876-1965), der var fætter til Hans Isbrandtsen, udstationerede sin søn Arnold Mærsk Mc-Kinney Møller (1913-2012) til USA under krigen for at varetage rederiets interesser. *Mærsk Mc-Kinney Møller boede i USA 1940-1947 og traf her William S. Knudsen. Hr. Møller huskede Knudsen som en første klasses amerikaner og en første klasses dansker, og var naturligt betaget af Knudsens personlighed.*³⁶

En af Roosevelts nære støtter var i øvrigt Mrs. Ruth Bryan-Owen (1885-1954), der var den første kvindelige amerikanske ambassadør. Hun repræsenterede således Amerikas Forenede Stater i Danmark 1933-1936. Som fraskilt mødte hun i København den danske gardeofficer, kaptajnløjtnant Børge Rohde (1894-1973). Blandt gæsterne ved deres bryllup i New York i 1936 var Mrs. Eleanor Roosevelt. Børge Rohde hjalp sin hustru i det politiske arbejde og holdt selv foredrag rundt omkring i Amerika til støtte for Danmark. Efter Amerikas indtrædelse i krigen blev han major i *US Army* og tjente i general Dwight D. Eisenhowers stab under krigen.³⁷

Den amerikanske krigsminister (Secretary of War) 1940-1945 Henry L. Stimson (1867-1950) lykønsker generalløjtnant William S. Knudsen med Distinguished Service Medal. Til højre vicekrigsminister (Undersecretary of War) Robert P. Patterson (1891-1952), der efterfulgte Stimson i september 1945.⁴⁵ Knudsen blev ikke glemt i USA. Ved 50-året for afslutningen af 2. verdenskrig i 1995 blev han mindet ved et større arrangement i Detroit.

Afsked

Ved krigens afslutning fratrådte William S. Knudsen sin post i Washington den 1. juni 1945 og vendte hjem til Detroit, hvor han genindtrådte i General Motors som bestyrelsesmedlem. GM's policy med afgangsalder på 65 år i præsidentfunktionen var ubønhørlig. Efter Knudsens afgang fra præsidentposten den 3. september 1940 blev denne besat fra 26. januar 1941 af Charles E. Wilson, der afgik i 1953. Knudsen modtog to gange Amerikas højeste civile udmærkelse, *Distinguished Service Medal with Oak Leaf Cluster*, og i Detroit blev han den 21. juni storstilet fejret med en 5.000 mand stor parade og med deltagelse af generalstabschefen, George C. Marshall og vicekrigsminister Robert P. Patterson samt Detroits borgmester og staten Michigans guvernør.

William S. Knudsen blev gift i 1911 i Buffalo med Clara Elizabeth Euler (1883-1950). Der var en søn og tre døtre i ægteskabet. Han selv var dansk født, hustruen af tysk familie, svigerdatteren af skotsk oprindelse, en svigersøn af hollandsk familie, en med canadisk baggrund og en af skotsk oprindelse og de tolv børnebørn var alle amerikanere.³⁸ Sønnen Semon "Bunkie" Knudsen

(1912-1998) nåede næsten til tops som *executive vicepræsident* i General Motors i 1965. Han var således chef for *GM's Overseas, Industrial, and Defense Operation* i februar 1968, hvor han forlod General Motors og blev præsident for Ford Motor Company under Henry Ford II (1917-1987). Næsten som en familietradition kom det allerede i september 1969 til et brud mellem Knudsen og Ford. Semon Knudsen blev herefter bl.a. bestyrelsesformand i *United Airlines*, dengang den fri verdens største flyselskab, men det er en anden historie.

Sidste besøg i Danmark

Efter et dramatisk besøg i den sovjetisk besatte zone i Tyskland efter krigens afslutning i 1945 kom William S. Knudsen til København i august, hvor han talte ved et stort ungdomsmøde, blev hyldet af frihedsbevægelsen, udnævntes til æresmedlem af Industriforeningen, Dansk Ingeniørforening og Kgl. Dansk Automobilklub. Knudsen støttede bl.a. Udvandrerarkivet i Ålborg, og hans navn blev knyttet til et optagelseshjem for børn ved Skørping, åbnet i 1951 og rejst for midler fremskaffet af hans venner og familie gennem den danske afdeling af det amerikanske Red Barnet og ved bortlodning af amerikanske biler. I Detroit gav Knudsen store bidrag til filantropiske og kirkelige formål og stod i 1929 bag opførelsen af *Epiphany Lutheran Church, Woodward*, hvorfra han blev bisat.³⁹

William S. Knudsens våben som storkorsridder af Dannebrog. Selve våbenskjoldet opbevares på Frederiksborg Slot. Knudsen blev ridder i 1930, kommandør i 1937 og storkorsridder i 1945. I våbnet indgår hans motto: "FLID OG ÆRLIGHED". Symbolikken i våbnets felter giver sig selv med Danmark – USA samt krigsproduktion (fly) – fredsproduktion (tandhjul og værktøj). Den amerikanske ørn sidder på den heraldiske hjelm. Det Nationalhistoriske Museum på Frederiksborg har i øvrigt permanent udstillet et portrætmaleri af general William S. Knudsen udført i 1945 af John S. Coppin. Udover portrættegninger af Otto Christensen og Hans W. Larsen udfærdigede sidstnævnte en bronzebuste af William S. Knudsen, der oprindeligt stod i General Motors hovedkvarter i Aldersrogade i København og siden blev overført til hovedkvarteret i Detroit.

Også *American Club* i København udnævnte Knudsen til æresmedlem. Ved en sammenkomst på Hotel d'Angleterre hyldede Henrik Kaufmann Knudsen, bl.a. med ordene: "Uden denne produktion ville krigen være tabt. ... Han (WSK) var Danmarks gave til USA, den lille gave, som blev til noget meget stort".⁴⁰ William S. Knudsen var i audiens hos Kong Christian 10. på Amalienborg den 11. august.⁴¹ Det var stedet, hvor Knudsen som dreng havde lyttet til musikken fra vagtparaden. Efter frokost med Kongen fulgte en lille ceremoni, hvor Kong Christian fæstnede Storkorset af Dannebrog på Knudsens uniform med ordene: "Hr. General, når De kommer tilbage til Amerika, er det Mit ønske, at De giver udtryk for, hvor taknemmelige Jeg selv og Dronningen er for, hvad det amerikanske folk har gjort for os."⁴² Senere afsløredes mindepladen på Knudsens fødested, Voldmestergade 26 på Østerbro med inskriptionen:

*Her fødtes
WILLIAM S. KNUDSEN
25 MARTS 1879
Han blev Danmark en god Søn
og Amerika en god Borger*

William S. Knudsen døde den 27. april 1948 i Detroit.⁴³ Hermed var underkorporalens søn, Generalen, ude som aktør i verdenshistorien.

Kilder og litteratur

Ingeniøren (1937, s. 149f).

Wertenbaker, Ch.: "William S. Knudsen" (The Saturday Evening Post, Philadelphia 17. April 1937).

The American Magazine – "If I were 21" (June 1939).

Dahlerup, Joost i The American Scandinavian good-will magazine, New York, September 1940.

Granholt, Johs.: (Berlingske Tidende søndag den 23. februar og 2. marts 1941).

Life Magazine (31. marts 1941).

Beasley, Norman: "KNUDSEN – a biography" (Whittlesey House, New York – London 1947), 397 sider.

Rude, Hans: William S. Knudsen (København 1945).

Larsen, Karl: "America ... here I come! William's adventures in America" (Detroit 1946 – privattryk).

Sporon-Fiedler, A.: "Den danske bevægelse i de forenede stater i besættelsesårene" (1947).

Nevins, Allan: "FORD – The Times, the Man the Company" (New York 1954), 688 sider. En del omtale af relationerne mellem Henry Ford I og William S. Knudsen.

Westphall, Povl: "100-året for W. S. K" (pjece 1979).

Lacey, Robert: "Ford – The Men and the Machine" (New York 1986), 814 sider. Blandt andet et kapitel "Bunkie" om relationerne mellem Henry Ford II og William S. Knudsens søn Semon "Bunkie" Knudsen.

Niels Alsted: William S. Knudsen, Dansk biografisk leksikon, 3. udgave (1979-1984).

VanderKloot, Robert: "To Denmark a Good Son – the William S. Knudsen Story" (Michigan, USA 1992).

Diverse avisartikler i amerikanske og danske medier, bl.a. Poul Houe i Weekendavisen nr. 23, 4. juni 2009, s.9.

Privatarkiv hos forfatteren.

Noter

¹ Forhenværende underkorporal, bødkermester og pensioneret toldofficiant Knud Peter Knudsen døde i en alder af godt 70 år den 27. maj 1909 i København. Han var født i Svendborg den 5. oktober 1838 og døbt i Skt. Nikolaj Kirke.

² "Knudsen" udtales på amerikansk engelsk som "Nutsen" med "u" som "U-Boat".

³ William S. Knudsens forældre er forfatterens oldeforældre.

⁴ Værnepligtsloven af 6. marts 1869 indførtes seks udskrivningskredse i stedet for amtsinddelingen.

⁵ Dansk Demografisk Database, www.ddd.dda.dk

⁶ Niels Alsted i Dansk Biografisk Leksikon.

⁷ John Joseph "Black Jack" Pershing (1860 – 1948) var chef for *the American Expeditionary Forces* under Første Verdenskrig. Pershing er den eneste, der i sin levetid blev forfremmet til den højeste grad i den amerikanske hær, *General of the Armies*. En retroaktiv beslutning i Kongressen i 1776 forfremmede George Washington til den samme grad, med højere anciennitet. Pershing betragtes som mentor for Anden Verdenskrigs generalerne George C. Marshall, Dwight D. Eisenhower, Omar N. Bradley og George S. Patton.

⁸ Om Liberty flymotorer: [http://de.wikipedia.org/wiki/Liberty_\(Motor\)](http://de.wikipedia.org/wiki/Liberty_(Motor))

⁹ Detaljerede oplysninger om USS Eagle Boat: http://en.wikipedia.org/wiki/Eagle_class_patrol_craft

¹⁰ Beasley, p. 80ff - Rude, p.41ff.

¹¹ Beasley, p. 80ff - Rude, p.41ff.

¹² <http://www.autoteket.dk> Ford-sektionen. Fabriksbygningen Heimdalsgade 42 er siden nedrevet.

¹³ Beasley.

¹⁴ Niels Alsted i Dansk Biografisk Leksikon.

¹⁵ Rude, p. 73.

¹⁶ Rude, p. 110.

¹⁷ <http://translate.google.dk/translate?hl=da&langpair=en%7Cda&u=http://projects.exeter.ac.uk/RDavies/arian/>

- ¹⁸ Beasley, p. 189ff.
- ¹⁹ Gøring blev senere rigsmarskal og stedfortræder for føreren. Han var kort før mødet (25. juli 1938) blevet Storkorsridder af Dannebrog. Dette blev kontramanderet ved kongelig resolution af 10. oktober 1946.
- ²⁰ Beasley, p. 196ff.
- ²¹ Beasley, p. 242f.
- ²² Niels Alsted i Dansk Biografisk Leksikon.
- ²³ Bjöl, Erling: Vor tids kulturhistorie, bind II de onde år (Politikens forlag, København 1978), p. 360.
- ²⁴ From Wikipedia, the free encyclopedia.
- ²⁵ “One War Won.” *Time Magazine*, 13 December 1943 (ref. Wikipedia: ”Lend-Lease”).
- ²⁶ Beasley, p. 399ff.
- ²⁷ Rude, p. 144.
- ²⁸ Beasley, p. 331ff – citat p. 343.
- ²⁹ VanderKloot, p. 12.
- ³⁰ Beasley, p. 335f – Beaverbrook manipulerede tallet op til 60.000 ved at tillæge 15.000 træningsfly inkluderet i Knudsens 45.000.
- ³¹ Rude, p. 152.
- ³² http://www.denstoredanske.dk/Dansk_Biografisk_Leksikon/Handel_og_industri/Caspar_H._W._Hasselriis
- ³³ Den Kongelige Livgarde 350 år 1658-2008, bind 5, p.194ff.
- ³⁴ Rude p. 156f.
- ³⁵ Niels Alsted i Dansk Biografisk Leksikon.
- ³⁶ Mærsk McKinley Møller til Mærskes arkivleder Henning Morgen på Hr. Møllers kontor, København 21. nov. 2011.
- ³⁷ Livgardens Historiske Samling, Arkiv N-C10-1924-BR.
- ³⁸ Beasley, p. 397.
- ³⁹ Niels Alsted i Dansk Biografisk Leksikon.
- ⁴⁰ Rude, p. 159.
- ⁴¹ Den Kongelige Livgarde 350 år 1658-2008 bind 1, p. 284.
- ⁴² Beasley, p.382f siger frokost på Amalienborg, Rude, p. 159 siger frokost den 11. august på Sorgenfri Slot.
- ⁴³ Ved besøget i Danmark efter krigen bemærkede familien, at Knudsen var nedslidt af den store indsats under krigen, ligesom han var påvirket af synet af krigens ødelæggelser i Tyskland ved de våben, som han stod bag.
- ⁴⁴ Beasley, p. 381.
- ⁴⁵ Rude, p. 156. Stimpson havde i tidligere perioder været krigsminister og udenrigsminister; som republikaner var han atter krigsminister i demokraterne Roosevelts og Trumans kabinetter under hele 2. Verdenskrig.

Det Militære Læseselskab Rendsborg - før og nu

Af major Ib Gottschalck

Nyere abonnenter og yngre læsere af nærværende tidsskrift har måske undret sig over, hvad der står bag publikationens udgiver **Det Militære Læseselskab Rendsborg**, funderet over bagsidens illustration med latinsk inskription og spekuleret over tidsskriftets tilknytning til det nu hedengangne Danske Livregiment.

Efterfølgende artikel vil rede trådene ud ved at efterspore Læseselskabets rødder fra begyndelsen af 1800-tallet i Rendsborg, redegøre for dets transformation til nutidens København og orientere om dets virksomhed i dagens Danmark med foredrag, militærhistoriske ekskursioner og udgivelse af *Krigshistorisk Tidsskrift*. Og påvise relationerne mellem Danske Livregiment, garnisonsbyen Rendsborg og *Krigshistorisk Tidsskrift*, der tilsammen danner grundlag for Det Militære Læseselskab Rendsborg.

Redaktionen

Militære læseselskabers oprindelse

Under oplysningstiden oprettedes garnisonsbiblioteker ved de militære forlægninger, og i begyndelsen af 1800-tallet samledes officererne i små læseselskaber heromkring. Også i den militære verden var trangen til viden og debat slået igennem.

Et sådant læseselskab oprettedes omkring 1820 i garnisonsbyen Rendsborg og var kendt som **Die Militair-Lesegesellschaft**. I nærværende artikel skildres, hvorledes selskabet udviklede sig, og hvordan det trods krigens hærgen i 1864 lykkedes yngre officerer fra Danske Livregiment at omplante selskabet fra Rendsborg til København. En langvarig rejse og besynderlig proces, der varede i 100 år.

Medlemskreds

I ”gamle dage” rekrutteredes Læseselskabets medlemmer fortrinsvis fra Danske Livregiments officerskorps. Som nytildgæet løjtnant var man automatisk medlem, såfremt man ikke sagde fra.

Medlemskredsen i nutidens læseselskab favner bredere. Militære fra Hæren, Søværnet, Flyvevåbnet og Hjemmeværnet fylkes til selskabets arrangementer med politifolk og civile medlemmer, der beriger selskabets kompetencer med kvalificerede input fra virkelighedens verden udenfor de uniformeredes rækker. Prisen herfor er, at ikke alle nutidens medlemmer nødvendigvis er fortrolige med Danske Livregiments historie, dets slagdage og traditioner, garnisoner og særligheder.

Medlemskab af vore dages læseselskab erhverves gennem promovering og bestyrelsesbeslutning.

Danske Livregiment

Danske Livregiment er oprettet den 7. december 1763 på Frederik V's befaling. Kongen bestemte, at regimentet stedse skulle være det første i infanteriet "uden for vort kongerige Norge". Regimentet hed derfor også Første Regiment.

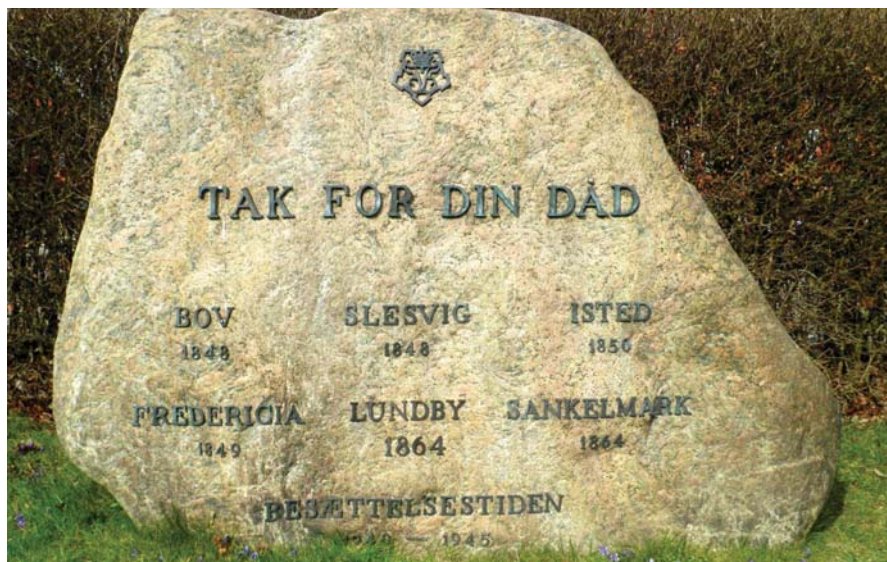
At stiftelsesåret blev 1763, havde sine grunde. Danmark profiterede af sin ikke-deltagelse i Syvårskrigen, der hærgede Europa i årene 1756-1763. Nytårsnat 1762 døde kejserinde Elisabeth af Rusland, og efterfølgeren, hertug Carl Peter Ulrich af Gottorp besteg den russiske trone under navnet Peter III. Han nærede et glødende had til alt, hvad der var dansk, gjorde fordring på Slesvig, sluttede fred med Frederik den Stores Preussen og lod en hær på 40.000 mand rykke frem gennem Vestpreussen. Danmark søgte forgæves hjælp udefra, men de europæiske stater var løbet tør for kræfter. Danmark-Norge stod alene. I hast satte man hæren på krigsfod. Den franske general St. Germain (i Danmark med titel af generalfeltmarskal) overtog kommandoen i hertugdømmerne, og ved midsommertid 1763 marcherede den danske hær med 27.000 mand ind i Mecklenburg og tog stilling syd for Wismar for at imødegå russerne. Czaren havde imidlertid fejlvurderet sit giftermål med Katharina, der havde andre tanker om krigen mod Danmark og sandelig også andre planer for gemalen. Han blev afsat og den 8. juli myrdet. Katharina besteg den russiske trone som Katharina II - ofte kaldet Katharina den Store. Krigen var slut, førend den begyndte. Forskrækkelsen udløste i Danmark en række ændringer af hæren. En af dem var oprettelsen af Danske Livregiment. Ved opstillingen bestod officerskorpset af 27 officerer fra Den Kongelige Livgarde til Fods og 9 officerer fra det nedlagte Grenaderkorps. Danske Livregiment tænkte oprindeligt som en ren national enhed med udskrevet mandskab, men behovet for at nå den normerede størrelse på to bataljoner á 6 kompagnier nødvendiggjorde hvervning i de tyske stater. Regimentet fik garnison i København og mandskabet indkvarteredes hos byens borgere, indtil Sølvgades Kaserne (det nuværende hovedsæde for DSB) i 1785 var færdigbygget – med soldaterne som arbejdskraft.

I 1819 blev Danske Livregimentet omdøbt til 1. Livregiment til Fods, der i 1842 reduceredes til en bataljon, 1. Linieinfanteribataillon med Olaf Rye som chef. Bataljonen blev igen udvidet til regimentsstørrelse under krigen i 1864. Efter fredsslutningen blev regimentet endnu engang reduceret til 1. Infanteribataillon med fire kompagnier. I 1867 omdøbtes afdelingen til 1. Bataljon.

Enheden var i tiden mellem de slesvigske krige garnisoneret i Rendsborg og fra 1864 i Helsingør.

I 1868 indkvarteredes man på Kastellet i København. Den almindelige værnepligt, stadfæstet i Grundloven af 1849, slog igennem derved, at regimentets rekrutteringsområde var København og Nordsjælland. Rapkæftede ungersvende fra stenbroen blandedes med dybsindige kulsviere, og fra denne tid stammer formentlig tilnavnet "Egon" som betegnelse for regimentets menige soldater.

1. november 1951 udvidedes bataljonen atter engang til regimentsstørrelse under navnet 1. Regiment/ Danske Livregiment. Efter 84 år på Kastellet flyttede styrken i 1952 til Høvelte Infanterikaserne, hvor den i de følgende år udvikledes til et moderne panserinfanteriregiment. I 1961 fik man det gamle navn, Danske Livregiment tilbage, og i 1976 indlemmedes Falsterske Fodregiment i Danske Livregiment med garnison i Vordingborg. Fra 1994 til nedlæggelsen i 2000 havde regimentet til opgave at yde administrativ og logistisk støtte til danske enheder og enkeltpersoner udsendt i fredsbevarende og fredsstøttende operationer.

Danske Livregiments mindesten i Kastellet

Regimentet blev reelt nedlagt 31. december 2000 ved sammenlægning med Sjællandske Livregiment og Gardehusarregimentet, der lagde navn til de sammenbragte enheder.

Regimentet i krig

Danske Livregiments første krigsindsats var i krigen mod englænderne, hvor det indsattes i slaget på Rheden i 1801 og deltog i forsvaret af København i 1807. Herefter fulgte deltagelse i de Slesvigske krige. Regimentet hævdede sig i særlig grad den 6. februar 1864 under arrieregardens kamp mod Østrigerne ved Sankelmark. Herved sikredes hærens succesfyldte tilbagegang fra Dannevirke. Sangen "Tak for din Daad" tilegnedes efterfølgende regimentet som erindring om Sankelmark.

Bataljonen gjorde tjeneste i sikringsstyrken under 1. verdenskrig. Efter befrielse fra besættelsen var styrken fra 1945 i Sønderjylland, ved Den Danske Brigade i Tyskland og på Bornholm. Enheder fra Danske Livregiment har siden 1948 deltaget i utallige FN- og NATO-operationer; bl.a. i Mellemøsten, på Balkan og i Afrika.

Danske Livregiments slagdage/mindedage er:

- 6. februar 1864, arrierekampen ved Sankelmark
- 2. april 1801, slaget på Reden
- 9. april 1848, slaget ved Bov
- 23. april 1848, slaget ved Slesvig
- 3. juli 1864, træfningen ved Lundby
- 6. juli 1849, udfaldet fra Fredericia
- 25. juli 1850, slaget ved Isted
- 7. december 1763, Danske Livregiments stiftelsesdag.

Danske Livregiments farver og afdelingsmærke

Danske Livregiments farver er de oldenburgske guld og rødt. Blassoneringen af regimentets afdelingsmærke lyder: "I skjold delt af guld og rødt en gennembrudt fæstningspentagon, hvori Frederik V's spejlvendte navnetræk, begge i omvendte farver. Over navnetrækket den reglementerede krone." Eller på godt københavnsk: Regimentsmærket viser Kastellets omkreds med Frederik V's monogram under en kongekrone.

Danske Livregiments valgsprog

Regimentets valgsprog er *Fremad Paa Nye*, en strofe fra regimentssangen *Tak for din Daad*.

Regimentsfanen

Fanen bærer i korsmidten Dronning Margrethe II's kronede navnetræk. I øverste stangfelt afdelingsmærket og i nederste stangfelt DANSKE LIVREGIMENT. Fanebånd med indskrifterne "Bov 1848, Slesvig 1848, Fredericia 1849, Isted 1850" og "Sankelmark 1864".

Ejderstenen

Hver måned bliver selskabets medlemmer mindet om tilknytningen til Rendsborg. Nemlig ved modtagelse af Krigshistorisk Tidsskrift, mødeindkaldelser og ekskursionsbefalinger. Påmindelsen er udtrykt i selskabets logo, der pryder tidsskrift, brevpapir og kuverter. Selskabets logo er *Ejderstenen* fra Rendsborg. Byen var i 17- og 1800-tallet og indtil 1864 kongerigets vigtigste fæstning næst efter København. Byen var kendt allerede i romertiden, idet antikkens romerske rige strakte sig helt op til grænsefloden Ejderen, og var fra gammel tid stedet, hvor Hærvejen krydsede Ejderen. På Rendsborgs sydlige fæstningsport opsattes i 1670 Ejderstenen med indskriften *Eidora Romani Terminus Imperii (Ejderen, det romerske riges grænse)*. Hensigten var at markere, at den danske rigsgrænse lå her ved floden Ejderen mellem Slesvig og Holsten; thi Frederik 3. ønskede at knytte Slesvig tættest muligt til det egentlige kongerige. Stenen nedtoges i 1806, da Det Romerske Rige af den Tyske Nation blev opløst. De danske bestræbelser gik herefter på at indlemme også Holsten i Danmark.

Ejderstenen var således på depot i hele Danske Livregiments garnisonsperiode i Rendsborg. Under klargøring til krig i 1863 blev stenen pakket sammen med andet overflødigt, men bevaringsværdigt grej og afsendt til København, hvor den i dag kan ses på Tøjhusmuseet over døren til kanonhallen.

Garnisonsbyen Rendsborg

Rendsborg var i begyndelsen af 1800-tallet en provinsby med omkring 10.000 indbyggere fordelt i tre bydele. Garnisonen var kongerigets næststørste og udgjordes af 5. Infanteribrigade med omkring 1.500 mand; hovedsagelig danske soldater. Embedsstand og garnison var dansk, byen tysk og dagligdagen var rig på demonstrationer og tumult, præget af borgernes had til alt dansk og ønske om løsrivelse fra kongeriget. Garnisonens officerer havde derfor begrænset social omgang uden for egen kreds, og i lyset af oplysningstidens teorier om menneskers udvikling gennem viden og dygtiggørelse stillede Frederik 5. så

tidligt som i 1755 midler til rådighed for anlæggelse af et bibliotek for Holstenske Artillerikorps i Rendsborg. For korpsets officerer blev det dog en kortvarig glæde. Allerede 12 år efter overførtes bøgerne til Artillerikorpsets bibliotek i København. Lige så kort blev nyten af et nyt bibliotek i Rendsborg oprettet i 1798 for en officersskole benævnt Det Militære Institut. Skolen blev nedlagt 1811, og selvom Frederik 6. bestemte at en del af samlingerne skulle indgå i et kommende garnisonsbibliotek, sendtes bøgerne til København, hvor de indgik i Landkadetakademiets bibliotek. Nu trådte imidlertid kommandanten i karakter. Det var Hertug Vilhelm til Holsten-Beck, Christian 9.'s far. To gange om ugen havde navnlig de unge officerer adgang til at hjemlåne bøger fra hertugens privatsamling ”imod beviis”.

Interessen for dygtiggørelse og videnstilegnelse i officerskorpset var eklatant.

Det Militære Læseselskab i Rendsborg

De afsluttede Napoleonskrige var nu så meget på afstand, at en række krigshistoriske værker og specialtidsskrifter havde set dagens lys. Dette gav sig udslag i oprettelsen af - ofte private - regimentsbiblioteker, garnisonsbiblioteker og læseselskaber. I et af tidens fagskrifter opregnes 15 militære biblioteker og to læseselskaber. Det siges her bl.a., at ”siden nogle Aar bestaar i Rendsborg et Officeer-Læseselskab, hvilket ved Hjælp af maanedlige Bidrag anskaffer betydelige militaire Værker”. Rendsborgbiblioteket talte flere end 1.200 bind, fortrinsvis fransk og tysksprogede. Samlingerne omfattede verdenshistorie, tidsskrifter, memoirer, topografi og naturvidenskab foruden militær faglitteratur.

Entydig dato for læseselskabets oprettelse har ikke været mulig at spore trods vedholdende og videnskabelige forsøg herpå gjort af forstandige og indsigtfulde medlemmer. Men i en af bøgerne findes opklæbet et ark papir med overskriften *Militair-Lesegesellschaft* og herunder en liste over officerer; formentlig selskabets første lånere. Man finder navne som Kauffmann, Krabbe og Rye. Den tidligste entre er 7. april 1821, og Læseselskabet antages derfor at være *stiftet i 1821*.

Flytning til København

Danske Livregiment overførtes fra 1852 til Rendsborg. Adjudanten, premierløjtnant J.C.E.M. Bernth var tillige bibliotekar i garnisonsbiblioteket. Ved juletid 1863 foranstaltede han regimentsarkivet og bogsamlingerne nedpakket i seks trækasser, som afskibedes til København og efterfølgende afsendtes til Helsingør, regimentets nye garnison.

Her forsvandt kasserne imellem arkivalier og andre hengemte effekter og kom først til veje i forbindelse med forberedelserne til Danske Livregiments 200 års jubilæum i 1963.

Det er nu næsten 50 år siden. Her skal berettes om den enestående bjærgningsoperation gennemført af regimentets yngre officerer, der bevarede bøgerne for eftertiden og derved dannede grundlag for genfødslen af Det Militære Læseselskab. Det er derfor naturligt at præsentere læserne for den officer, der om nogen var idémanden, initiativtageren, igangsætter og drivkraften i denne tilblivelsesproces; daværende premierløjtnant, senere oberstløjtnant Søren Nielsen.

Søren Nielsen blev født i 1930 som søn af en tandlæge i Bogense. Han tog realeksamen og blev indkaldt til 7. Regiment i Vejle. Efter fodfolkets sergent-skole på Kronborg tog han studentereksamen på Forsvarets Gymnasium. Hærens Officersskole afsluttedes 1. november 1957 hvor han mødte ved Danske Livregiment i Høvelte til kompagnitjeneste. Som operationsofficer ved I Bataljon holdt han gerne hof for de unge løjtnanter. Han elskede at fortælle, at være midtpunkt og begejstrede tilhørerne med øgenavne på særligt de ældre officerer.

Søren Nielsen var selvskreven som formand for Danske Livregiments Løjtnantsforening, i daglig tale refereret til som "Høje Formand". På sin djærve, fornøjelige og håndfaste facon tøjlede han de unge hedsporer og spilopmagere og højnede samtidig foreningens profil over for regimentschefen og de øvrige personelgrupper ved regimentet. 1. oktober 1967 udnævntes han til major, og under fødselsdagsmiddagen i anledning af Løjtnantsforeningens 75 års jubilæum blev han med akklamation og under stående ovationer udnævnt til æresmedlem i foreningen. Efter en tid som kompagnichef og stabsofficer ved 1. Sjællandske Brigade blev Søren Nielsen lærer på Infanteriets Reserveofficersskole på Kronborg, hvor han var en fortræffelig og inspirerende underviser og mentor for de unge løjtnantselever.

Ved sin afgang fra hærens linje blev Søren Nielsen udnævnt til oberstløjtnant af reserven og chef for en af Danske Livregiments lokalforsvarsbataljoner.

Søren Nielsen var som person velbegavet, idérig og entusiastisk; udadtil fanden i voldske med et umiddelbart vindende væsen, men samtidig tilbageholdende med hensyn til at blotte sig selv og sit privatliv. Blandt ligemænd var han særdeles underholdende, dramatiserende og altid god for kvikke bemærkninger. Han øste gerne af sin store viden, især om krigens historie. Han var den typiske igangsætter, der til stadighed kastede sig ud i nye projekter. For de fleste af hans foresatte har han givet været en pestilens; de skulle stå tidligt op for at være med. Han skrev en fremragende bog om løjtnantsskolens historie. Ved læsning af bogen og hans utallige artikler i Krigshistorisk Tidsskrift betages man af hans fremragende stilistiske evner, hans ordknappe og alligevel

entydigt forståelige sprog, hans emnebehandling præget af viden og overblik. For ikke at glemme hans humorfyldte og skælmske udtryksform i Luserød Tidende og i Løjtnantsforeningens formandskrivelser. Søren Nielsen døde i 2007.

Læseselskabets genopståen

Efter 2. verdenskrig blev de traditionelle garnisonsbiblioteker nedlagt, og lokale officerskorps kunne frit råde over bogsamlingerne. På Høvelte Infanterikaserne henstod således i officersmessen et beskedent bibliotek. I dagligdagen ret upåagtet.

Under forberedelserne til Danske Livregiments 200 års jubilæum i 1963 ønskede man bl.a. at opdatere regimentshistorien. Seneste udgave¹ var a jourført til 1913, og Søren Nielsen fik betroet opgaven at bringe historien up to date. Søgen efter arkivalier førte regimentsskriveren til loftet i regimentsbygningen på Høvelte Infanterikaserne, og kasserne fra garnisonsbiblioteket i Rendsborg kom for dagens lys. Søren Nielsen underrettedes herom, og den gamle bogsamling blev pakket ud. Han forstod umiddelbart hvilket enestående fund, der var gjort, og selv om materialet ikke gav stof til den aktuelle opdatering af regimentshistorien, så han en opgave i at registrere, katalogisere og opstille samlingen.

”Mandskab” hertil fandt han i beredvillige unge officerer fra Løjtnantsforeningen, og et kælderlokale stilledes til rådighed i administrationsbygningen på Høvelte Infanterikaserne af chefen for Danske Livregiment, oberst, baron S. Wedell-Wedellsborg. Pladsen var trang, idet lokalet til daglig var officersmessens billardstue.

Godt 1.100 bind blev gennemgået. Bøgerne var fortrinsvis skrevet på fransk og tysk, omfattende emnerne verdenshistorie, tidsskrifter, memoirer, topografi, naturvidenskab og militær faglitteratur. De opstilledes på træreoler efter en selvopfundet systematik, der svarede til samlingens mangfoldighed.

På denne måde genoptoges i 1963 de akademiske aktiviteter i læseselskabet. Inspireret af den før omtalte lånerregistrant fra det oprindelige ”Militair-Lesegesellschaft” opstod tanken om en fysisk genskabelse af Læseselskabet. Atter en gang var Søren Nielsen drivkraften bag dette initiativ. Hans smittende begejstring fik umiddelbart de yngre officerers tilslutning, og tillige vakte interessen for et sådant projekt hos major P. B. Krieger Thomsen. Han var kendt for bl.a. sin omfattende viden om militær- og krigshistorie og værdsattes for sit store kendskab til militære håndvåben. Krieger Thomsen var gymnastiklæreruddannet og i 1963 tjenstgørende som lærer på Hærens Officersskole. Han var ”af den gamle skole” og skønnedes derfor særdeles velegnet til at stå i spidsen for løjtnanternes kreds af krigshistorisk interesserede, der nu kunne samles i ”Det Militære Læseselskab Rendsborg.” Efter et langt tilløb indkaldte Søren

Nielsen til stiftende generalforsamling den 20. marts 1965 med henblik på at vedtage love for Læseselskabet og udpege en bestyrelse. Mødeindkaldelsen er bevaret, hvorimod et mødereferat ikke har kunnet spores til denne artikel. Men fra andre kilder^{2 3} kendes navnene på Læseselskabets første bestyrelse:

Formand	major P. B. Krieger Thomsen
Sekretær	landsretssagfører, major E. Wigelsen Bruun
Kasserer	premierløjtnant I. Dennig
Bibliotekar	kaptajn L. Bording
Ansvarshavende redaktør	kaptajn Søren Nielsen

Kontingentet fastsattes til 5,- kr. om måneden og læseselskabets opgave formuleredes til at:

- bevare og udbrede kendskabet til den bogsamling, der stammer fra Die Militair-Lesegesellschaft i Rendsborg
- udvide biblioteket i fornødent omfang med såvel historisk som aktuel militær litteratur
- videreføre, samle og bevare de minder, der findes ved Danske Livregiment
- afholde møder, foredragsaftener og andre arrangementer til fremme af interessen for militær og almen viden blandt selskabets medlemmer
- udgive publikationer om krigshistoriske emner

Således transformeredes Die Militair-Lesegesellschaft fra Rendsborg til Det Militære Læseselskab i Høvelte. Efter Danske Livregiments garnisonering i Vordingborg har selskabet til huse i Nordre Magasin på Kastellet – regimentets gamle domicil. Her er bogsamlingen fra Rendsborg opstillet i det såkaldte ”Historiske Laboratorium,” tillige med omkring 2.500 nyere publikationer, der er katalogiseret anbragt for sig og altså ikke sammenstillet med de gamle bøger. Populært benævnes de to bogkategorier ”Gamle samling” og ”Nye samling”. Skrifterne fra nye samling udlånes til medlemmer af Læseselskabet.

Læseselskabets aktiviteter

Nutidens læseselskab har udviklet en årsrytme, der indledes i august med en såkaldt voldvandring; dvs. udrykning til militære etablissementer med tilknytning til befæstningen omkring København. Da man omkring 1970 begyndte med Christianshavns volde fandtes benævnelsen voldvandring relevant, og den bruges stadig, om end man for længst har inddraget fjernere mål for selskabets besøg.

Hen over efteråret afholdes månedlige foredrag. Ordentligvis om krigshistoriske emner, der præsenteres enkeltvis eller temabestemt. November måned

slutter med en biblioteksaften, hvor medlemmerne mere uformelt sysselsættes med boglige aktiviteter enten i Det historiske Laboratorium eller ved besøg på andre biblioteker.

Fra januar til og med maj fortsættes foredragsaftenerne, idet februar måneds forelæsning sædvanligvis er over et maritimt emne. I marts afvikles Læseselskabets ordinære generalforsamling forud for det akademiske indlæg.

Det Militære Læseselskabs sæson afsluttes medio maj med en ekskursion til en ikke aktiv krigsskueplads enten som færdigbehandling og afrunding af et gennemgående årstema eller som en emnemæssig individuel udrykning. Som eksempler på et par af de senest gennemførte ekskursioner kan nævnes studierejser til Tjekkiet (slaget ved Austerlitz 1805) og Østrig (slaget ved Wagram 1809) samt til Kroatien og Bosnien (FN-operationer).

Selskabets bestyrelse med hjælpere blandt medlemmerne tilrettelægger og gennemfører disse ekskursioner.

Krigshistorisk Tidsskrift

Krigshistorisk Tidsskrift kom på gaden i juni måned 1965, altså knap to år efter den akademiske genskabelse af Det Militære Læseselskab Rendsborg som samlingssted for krigs- og militærhistorisk interesserede officerer ved Danske Livregiment. Søren Nielsen havde en vision om at skabe et bredere forum for

udbredelse af krigshistoriske emner. Han fandt det en forpligtigelse for officerskorpset og for Læseselskabet at tage vare på den enestående arv fra Rendsborg ved i bøgerne at søge dygtiggørelse gennem viden. Denne idé drøftede han i Læseselskabets bestyrelse, i Løjtnantsforeningen og i officersmessen. I foråret 1965 var tankerne modnet til handling, og det besluttedes at udgive et tidsskrift i Læseselskabets regi med titlen Krigshistorisk Tidsskrift. Formålet hermed var ”at bidrage med et militært supplement til vor tids (1965) omsiggribende historieskrivning”, som det stod i introduktionen til første nummer.

Det var et vovestykke af rang. Faglige tidsskrifter havde trange kår. Men med Søren Niensens sædvanlige dynamik, begejstring, energi og praktiske sans kom arbejdet i gang. Opgaven, han satte sig, var ud af ingenting at skabe et tidsskrift. Der manglede økonomi, administrationsapparat, forfattere, redaktionel og typografisk erfaring og frem for alt abonnenter.

Men disse vanskeligheder blev overvundet. Fordi Søren Nielsen påtog sig alle opgaver med energi, entusiasme og idealisme. Da han fratrådte efter 10 års virke som ansvarshavende redaktør beskrev formanden for Det Militære Læseselskab, major P. B. Krieger Thomsen, i en ledende artikel tidsskriftets produktionsvilkår således⁴: ”Han (Søren Nielsen) forfattede – i alt fald i begyndelsen – hovedparten af artiklerne, tegnede kort og planer, maskinskrev alt stof, forhandlede med bogtrykkeren, besørgede transport og samlede endelig heftet i sit hjem i Birkerød – bistået af familien. Og ved siden af alt dette fik redaktøren tid til at opmuntre og vejlede nye og uerfarne forfattere og neddæmpe ældre og mere rutinerede, når sidstnævnte følte sig gået for nær, når det var nødvendigt at foretage ændringer i manuskripterne”.

Krieger Thomsen stillede tillige spørgsmålet, om årsagen til tidsskriftets var blevet så godt modtaget i et samfund, der traditionelt ser skævt til alt, hvad der har med militære forhold at gøre. Han gav selv svaret⁵: ”Det skyldes bl.a. at tidsskriftet har været af kvalitet, indeholdende det rette stof både hvad angår lødighed og emner. Først og fremmest fordi Søren Nielsen erkendte behovet for et tidsskrift, der alene beskæftigede sig med krigshistoriske emner. Abonnementskredsen afspejler tydeligt denne tese. Krigshistorisk Tidsskrift når langt ud over forsvarrets rækker. Kredsen af modtagere omfatter foruden enkeltpersoner skoler, biblioteker, læreanstalter og institutioner”.

Det var store ord af formanden, der ellers ikke var kendt for at strø om sig med komplimenter.

Første årgang af Krigshistorisk Tidsskrift havde næsten 100 abonnenter, hovedsagelig Læseselskabets medlemmer og enkelte venner. Abonnementsprisen var 10 kr. En halv snes år senere var antallet af abonnenter 800. Dette tal har holdt sig næsten uændret. Redaktionen har netop afsluttet udsendelse af 47. årgang med tre numre, hver fordelt til 700 modtagere.

Afslutning

Således afsluttes Det Militære Læseselskab Rendsborg's hidtidige historie. Omkring 190 år har den varet. Skabt i garnisonsbyen Rendsborg af vidensøgende unge officerer ved Danske Livregiment. Ved skæbnens gunst, opfindsom snarrådighed og handlekraftig aktion transformeret til København, hvor selskabet genoptog sit virke anført af regimentets juniorofficerer, der med ildhu og entusiasme levendegjorde interessen for Danske Livregiments historie og traditioner.

Noter

¹ Danske Livregiment til Fods. 1. Bataillon 1763-1913, Valdemar Stilling, Kjøbenhavn 1913.

² Krigshistorisk Tidsskrift, 1. årgang nr. 1, juni 1965.

³ Major Sten Krarup, der deltog i generalforsamlingen.

⁴ Krigshistorisk Tidsskrift, 11. årgang, nr. 1, marts 1975.

⁵ Samme.

Kilder

Krigshistorisk Tidsskrift, diverse numre.

Det Militære Læseselskab Rendsborg, major, forskningsbibliotekar D.B. Jens C. Andreassen, København 1991, specialeopgave fra Danmarks Biblioteksskole.

Protokol for Det Militære Læseselskab 1963-1974, ført af oberstløjtnant, landsretssagfører Emil Wigelsen Bruun.

Danske Livregiment til Fods. 1. Bataillon 1763-1963, Valdemar Stilling, Kjøbenhavn 1913.

Du Plat i Kaukasus, en korrektion

I nummer 1, 2012 af dette tidskrift havde undertegnede en artikel om general Claude du Plat og Kaukasus. I artiklen har der indsnegnet sig en fejl, idet en læser har gjort mig opmærksom på, at du Plat blev ridder af Dannebrog i 1848 ved hjemkomsten fra Rusland og ikke i 1839, som beskrevet af mig.

Samme læser informerede, at du Plat fik Sankt Anna orden af tredje klasse tildelt, men allerede i 1846. Det fremgår også af V. Richters bog "Den danske Landmilitæretat 1801 - 1892". Richter fortæller ligeledes, at du Plat fik samme orden af anden klasse i 1856. Tildelingen af St. Anna orden fremgår ikke af de forskellige versioner af Bibliografisk Leksikon, som forfatteren har læst. Der nævnes blot, at han hædredes med den gyldne kårde for sin tapperhed i Kaukasus. Det må nødvendigvis være foregået i slutningen af 1847 eller i 1848 ved afslutningen af hans udstationering.

Hvis vi ser på et fotografi af general du Plat fra slutningen af 1850erne (formodentlig efter 1859), hvor han bærer alle sine Dannebrogsoordener, kan man se en medalje, som er

Claude du Plat blev Ridder af Dannebrog 7. februar 1848 og Kommandør af Dannebrog 28. december 1858. Da han bærer kommandørkorset må dette billede være efter 1858. Riddere af Dannebrog er forpligtiget til at indlevere en biografi over deres liv. Desværre eksisterer Claude du Plats biografi ikke mere ifølge ordenskapitlet. Ordenen på brystet til højre for Ridderkorset er St. Anna ordenen.

formet som et kors med et kryds bagved. Det ligner meget St. Anna ordenen, hvor krydset er to krydsede sværd.

Der er næppe tvivl om, at Richter har ret, spørgsmålet er om tildelingen fandt sted i 1846. Du Plats far, Heinrich du Plat, sendte breve til sin søn via Udenrigsministeriet. Det var ministeriets direktør Dankwart, der sørgede for det videre. Brevene fra Heinrich du Plat til Dankwart er bevaret i Rigsarkivet. I et af de breve dateret 23. juli 1847 nævner Heinrich du Plat, at general Voronov anbefalede Kejseren at dekorere Claude med det Gyldne Daggert for sin tapperhed. St. Anna ordenen er ikke nævnt (Svendsen, 2011).

Hvis Claude du Plat fik St. Anna ordenen i 1846, må det have været som deltager i den diplomatiske delegation med Prins Friederich af Glücksborg.

St. Anna ordenen blev indstiftet i 1735 af Karl Friedrich Hertug af Holstein Gottorp til ære for sin russiske kone Anna Petrovna. Karl Friedrichs søn blev i 1742 valgt til arving af det russiske imperium. Han bragte ordenen til Rusland. Hans søn Paul d. 1. af Rusland brugte ordenen som en del af det russiske æresbevisningssystem. Den blev inddelt i tre klasser og i 1815 tilføjedes en fjerde klasse. Denne orden blev tildelt for en ærefuld karriere inden for den offentlige forvaltning eller til militære personer. Første klasse var reserveret de kongelige. Medaljer, der blev givet til militære personer, havde to krydsede sværd.

Undertegnede har gennemgået Richters bog og fundet 40 tildelinger af St. Anna Ordenen.

<i>År</i>	<i>Antal</i>	
1846	1	Du Plat
1850	16	Inklusiv Hans Helgesen
1856	1	Du Plat
1860 - 1870	6	
1880 - 1890	12	
1890 -1895	3	
?	1	Frederik den VIII (som kronprins)

Opgørelsen viser at du Plat var den første danske officer der fik ordenen og den eneste, der fik den tildelt to gange.

Umiddelbart ser det ud som der foreligger to muligheder:

1. Du Plat fik tildelt St. Anna medaljen i 1846 og en anden æresbevisning i 1847, som Richter ikke har med i sin opgørelse.

2. Der foreligger en skrivefejl hos Vilhelm Richter, når han skriver at Claude du Plat fik St. Anna ordenen i 1846.

Som sagerne står nu, er der naturligvis ikke noget bevis for den ene eller den anden mulighed. Det vil kræve yderligere arkiv arbejde, som undertegnede vil foretage i den kommende tid.

Kilder

Svendsen, Nick B. (2011) *Generals of the Danish Army in the First and Second Schleswig Holstein Wars 1848 – 50 and 1864*. Books on Demand.

Richter, V. (1977) *Den Danske Landmilitæretat 1801 – 1894*. Levin og Co.

Wikipedia: Orders of St. Anna.

I anmeldelsen af min bog ”Generals of the Danish Army in the First and Second Schleswig Holstein Wars 1848 – 50 and 1864”, fremgår det, at bogen er selvudgivet på forlaget Books on Demand. Det er ganske rigtigt. Undertegnede har dog opsagt aftalen med dette forlag, idet et andet forlag, Helion and Company, i England har ønsket at overtage udgivelsen. Det betyder at bogen udgår fra forlaget Books on Demand med udgangen af marts 2012. Den vil så udkomme igen til november 2012. For interesserede kan bogen dog i den mellemliggende periode erhverves ved henvendelse til undertegnede enten på e-mail eller pr. brev.

*Nick B. Svendsen
Åvej 7, 3500 Værløse
e-mail: Nicksv@mail.tele.dk*

Bog anmeldelse

Michael H. Clemmesen: Det lille land før den store krig.

De danske farvande, stormagtsstrategier, efterretninger og forsvarsforberedelser omkring kriserne 1911-13.

*Forfatteren og Syddansk Universitetsforlag 2012.
www.universitypress.dk.*

557 sider, 375,- Kr. ISBN: 9 788 776 746 179

I forbindelse med arbejdet med sin foregående store bog, ”Den lange vej mod 9. april”, kom forfatteren og militærhistorikeren Michael H.

Clemmesen, til den erkendelse, at der var centrale dele af historien om årene op til Den store Krig og to perioder i mellemkrigstiden, som stadig ligger ufortalte.

Med sin nyeste bog ”Det lille land før den store krig”, der behandler de danske farvande, stormagtsstrategier, efterretninger og forsvarsforberedelser omkring kriserne 1911-13, har forfatteren med stor indsigt og viden, *”udfyldt det første af disse huller”*.

Forfatteren hævder i indledningen, at *”Hovedemnet er for en snævert krigshistorisk interesseret noget så umiddelbart dødsenstrist som små landes indsats på forhånd for at overleve under de stores mulige krige, dvs. små landes normalvilkår”*.

Undertegnede kan dog trøste læserne med, at dette dog på ingen måde er tilfældet. Anmelderen synes, at forfatteren på smukkeste vis har formået at gøre noget ”umiddelbart dødsenstrist” til et meget levende og yderst relevant emne. Som også forfatteren selv bemærker, *”Historien er aldrig tidligere blevet fortalt”*. Det fortjener den – og det gøres på fortræffeligste vis.

Historieskrivningen tager udgangspunkt i de verdenspolitiske og ikke mindst i de relativt komplicerede diplomatiske forhold i tiden efter den Russisk-Japanske krig i 1904-05, Den første Marokkokrise i 1905-06, den Østrig-Ungarnske anneksion af Bosnien-Herzegovina i 1908 (der fremkaldte den første internationale Balkankrise), vedtagelsen af forsvarslovene af 1909 (i Danmark) og den første og anden Marokkokrise (Agadirkrisen) etc. etc.

Der beskrives et vældigt internationalt politisk og militært område, der i al sin kompleksitet tjener som den spraglede kulisse til hvorledes planlægningen og forberedelserne til krig, udarbejdet på grundlag af den lokale opfattelse af situation og muligheder, blev gennemført i Danmark og sekundært i Sverige.

Der er i den forbindelse specielt lagt vægt på den generelle politiske situation i Danmark og værnens planlægning og forberedelser fra vedtagelse af forsvarslovene i 1909 og indtil Agadirkrisens start i sommeren 1911.

Beskrivelsen af baggrunden – indtil Agadir-krisen – er spændende læsning og ikke mindst beskrivelsen af Storbritannien – og de studier og overvejelser om Royal Navys strategier og taktikker, der til en vis grad skulle vise sig også kom til at splitte Admiralitetet, flådens admiraler og marineministeren – Churchill.

Den ”danske vinkel” beskrives indgående, og giver interessante tilgange til værnssamarbejdet imellem Hæren og Søværnet – eller mangel på samme – på daværende tidspunkt. Venstremanden, regeringsleder og forsvarsminister Klaus Berntsens centrale rolle beskrives ligeledes.

Bogens baggrundsdelen omfatter tillige en interessant studie af *”Efterretningsvæsnets udvikling indtil 1906”*. Denne er naturligt garneret med datidens

diverse opfattelser af en ”efterretnings-tjenestes væsen” – ikke mindst, at Udenrigsministeriets gennemgående holdning var, at *”Hele denne tjenestes Organisation må være Udenrigsministeriet ganske uvedkommende ...etc.”*. Det er dog opløftende at læse, at nogle personer også dengang kunne se hensigtsmæssigheden i samvirket imellem den politiske og militære efterretningstjeneste.

I første del følges udviklingen under Agadirkrisen og frem til 1912, og de centrale stormagter – Englands og Tysklands – strategiske overvejelser og forberedelser beskrives detaljeret.

Lignende overvejelser for den danske flåde behandles, og læseren får et detaljeret indblik i kommandør Jøhnkes (chef for Flådens stab og direktør i Marineministeriet) og kommandør Gardes (chef for Flådens stab og direktør i Marineministeriet) overvejelser og tanker.

Specielt er det omfattende, anvendte og gennemgående kildemateriale vedrørende kommandør Garde, af stor værdi for forståelsen af den danske flådes rolle i tiden, i relation til dansk forsvars-, sikkerheds- og neutralitetspolitik og samarbejdet med hæren.

Anden del tager udgangspunkt i Balkankrisen i 1912. De centrale spilleres strategier, overvejelser og planer gennemgås sekventielt og i logisk sammenhæng med de foregående afsnit. ”Det lille lands” primære civile og militære beslutningstageres tanker, reaktioner, handlinger og beslutninger beskrives og analyseres i relation til den i tiden akutte risiko for en stormagtskonflikt.

På baggrund af den strategiske situation og truslen, som man fik udefra, ikke mindst fra diplomatiske indberetninger og fra efterretningsrapporter, påpeger forfatteren, hvorledes disse nøglepersoner hver især opfattede truslerne fundamentalt forskellige.

Som et kuriosum nævnes, at det årlige budget for Efterretningstjenesten blev besluttet øget til 10-15.000 Kr., og det konstateredes samtidig, at der er etableret en ”Udenrigsministeriets Efterretningstjeneste”, der til en vis grad byggede på netværk af konsuler.

Formering af sikringsstyrken, beredskabssystemet, mobiliseringsplaner, efterretningstjeneste, suppleringsstyrker, kystudkigstjenesten, etc. etc. behandles indgående. Det er en stor styrke i forfatterens behandling af disse mange emner, at kildematerialet, i.e. de centrale aktørers noter, optegnelser, referater etc. står meget tydeligt frem – og hyppigt anvendes igennem bogens 557 sider. Som et ”smukt” eksempel herpå skal anføres en bemærkning fra general Berthelsen (generalstabschef) til forsvarsminister Berntsen, at *”det var vanskeligt for Ministeren at kunne forbyde en Officer at udtale sig i spørgsmål, han forstod sig på....”*.

Det forekommer yderst relevant, at forfatteren behandler Sverige op til og under krisen, og ud fra tesen, at *”Hvis man skal have et fuldt billede af*

Balkankrisens virkninger i farvandet omkring Danmark, er det nødvendigt at behandle Sverige”.

I bogens tredje del – frem til krigsudbruddet i 1914, fortsættes den gennemgående linje i beskrivelser af stormagternes fortsatte arbejde med plankomplekser for at kunne blive klar til den ventede krig. De danske forsvarsforberedelser – specielt den danske flådes ”Operationsplan” roses for – *”på de fleste områder at være korrekt i sin bedømmelse af en søkrigs faser og disses virkninger på Danmark”.*

Michael H. Clemmesens nye bog, ”Det lille land før den store krig” er en fornem og fremragende bog, og en militærhistorisk kraftpræstation, der giver læseren et særdeles godt og indgående indblik i, og forståelse for, de komplicerede politiske og militære strategier, tanker, planer og mennesker, der på afgørende vis blev spillere – vindere som tabere – på den scene, der førte til ”Den store Krig”, men som nu ikke længere er ufortalt.

Bogen kan varmt anbefales tidsskriftets læsere, der ønskes god fornøjelse med læsningen.

Søren A. Matthiessen

Major Erik Ørnstedt in memoriam

Major Erik Ørnstedt er ikke mere. For nogle: En god regimentskammerat; for ældre læsere af Krigshistorisk Tidsskrift: Redaktøren 1975-1977; for de mange: Den primære initiativtager til renovering og tilbageførelse af Kastellet – eller som han altid selv omtalte det: ”Fæstningen” – til tæt på den oprindelige udformning.

Major Ørnstedt elskede sit regiment, Danske Livregiment – og ikke mindst Det Militære Læseselskab, Rendsborg. Vi, der fik lov at opleve ham som medlem og især som redaktør af Krigshistorisk Tidsskrift, ved med hvilken ydmyghed for fortiden og dens historie major Ørnstedt udførte sine opgaver som redaktør. Man fristes til at tro, at han brugte den funktion som fortræning til det, der skulle blive hans livs største opgave: At administrere de mange midler og personer, der varetog Kastellets renovering.

Men med afslutningen af Kastellets renovering og den derefter følgende pensionering fulgte en periode, som major Ørnstedt oplevede med tiltagende skuffelse og bitterhed: Han følte, at ikke mange påskønnede hans indsats for dette enestående historiske bygningsværk. Major Ørnstedt endte sine dage som en bitter og ensom mand.

En brillant officer og en god kammerat har meldt sig til ”Ryes Brigade”. Æret være hans minde!

John E. Andersen

